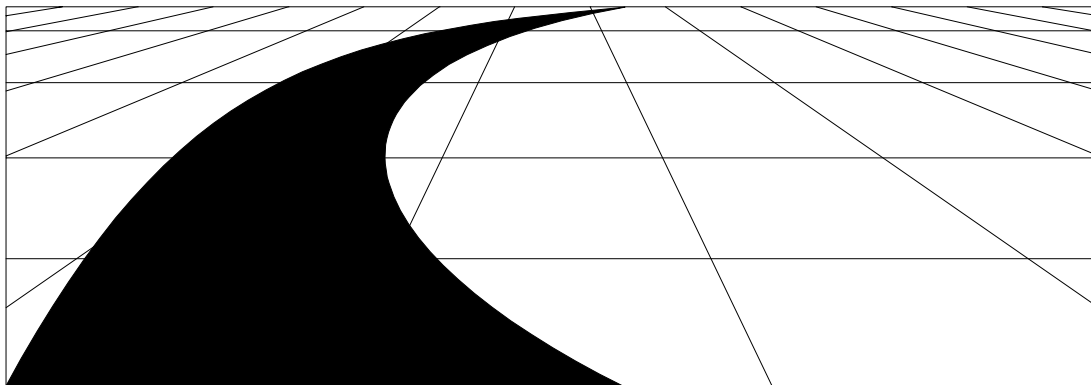

Tulevaisuuden näkymiä 4/2000

Sisältää mm.:

Juha Siltala

Globalisaation vaikutuksia Suomen talouteen
ja yhteiskuntaan

Jarmo Kortelainen

Alueellinen eriarvoisuus vai tasa-arvo?

Guy Ahonen

Osaamispääoma ja hiljainen tieto

Karri Paavilainen

Sosiaalinen pääoma

Jakke Holvas

Työ ja ei-työ. Työn rajat 2000-luvulla

Tielaitos - Joulukuu 2000

Tiehallinto

Tie- ja liikennetekniikka

Tulevaisuuden näkymiä 4/2000

Sisältö

- 3 Lukijoille
- 5 Globalisaation vaikutuksia Suomen talouteen ja yhteiskuntaan
- 18 Alueellinen eriarvoisuus vai tasa-arvo?
- 23 Osaamispääoma ja hiljainen tieto
- 33 Sosiaalinen pääoma
- 37 Työ ja ei-työ. Työn rajat 2000-luvulla
- 47 Rataverkko 2020 –suunnitelma
- 52 Tienpidon linjaukset 2015 – tienpidon uudet painotukset

Tulevaisuuden näkymiä ilmestyy vähintään neljästi vuodessa. Lehden kustantaja on Tiehallinto ja julkaisija Tie- ja liikennetekniikka. Toimitusneuvostoon kuuluvat Nils Halla (vastaava toim.), Veijo Kokkarinen. Toimituksen osoite on Tielaitos/tie- ja liikennetekniikka, PL 33, 00521 Helsinki, p. 0204 44 2516 (Halla), telefax 0204 22 2312. Jakelutoivomukset vastaavalle toimittajalle. - ISSN 0789-8886.

Lukijoille

Tämä numero on kokonaan omistettu 8.11.2000 pidetyn liikennealan tulevaisuusseminaarin esityksille. Seminaari oli tavallaan jatkoa suosituille Tielaitoksen tulevaisuusseminaareille, joiden järjestämisessä on ollut vuosien tauko. Nyt liikenne- ja viestintäministeriön liikenne-ennusteiden tutkimusohjelman ja Tiehallinnon tie- ja liikennetekniikkayksikön yhteistyönä koetetaan elvyttää tulevaisuusseminaarien säännöllistä järjestämistä.

Tämänkertaisen seminaarin tavoitteena oli antaa – ohi tavanomaisten liikenneaiheiden – uusia näkökulmia muutamiin keskeisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, jotka suoraan tai taustalla vaikuttavat myös liikennealan päätöksentekoon ja organisaatioiden toimintaan.

Mukana oli esityksiä globalisaatiosta, tasa-arvosta, sosiaalisesta pääomasta ja hyljaisestä tiedosta kilpailutekijänä sekä työn käsitteestä. Myös keskeisten liikenne-
muotojen tulevaisuuden käsityksiä selostettiin.

N. Halla

S-posti: nils.halla@tiehallinto.fi

Tulevaisuuden näkymiä –lehtien artikkelit ovat luettavissa myös Tielaitoksen www-palvelussa , valinta 'tulevaisuussivulta', jonka osoite on: http://www.tielaitos.fi/tulnak.htm , sivulla on myös joitakin tulevaisuusaiheisia linkkejä.

Juha Siltala, professori
Helsingin Yliopisto

GLOBALISAATION VAIKUTUKSIA SUOMEN TALOUSTEEN JA YHTEISKUNTAAN¹

Arvoisat kuulijat!

Näkökulmanani on **psykohistoria**. Tutkin sitä, miten ihmiset pitävät itseään koossa, miten he säätelevät tunteitaan erilaisin aikuisin keinoin työelämällä, politiikalla, uskonnolla ym. Erityisesti minua kiinnostaa talouden ja yhteiskunnan sosiaaliluonteen vuorovaikutus, eli minkä tyyppisen motivaatorakenteen ja kognitiivisen maailmankuvan mikäkin talousjärjestelmä tuottaa. Tässä tulevat tietysti kysymykseen myös valtalähteet. Eli sopimus työn vaihtosuhteesta tai ylipäättään se, onko työ mikään valtalähde ollenkaan kyseisellä aikajaksolla.

Minulle on annettu seminaarin kaikkein yleisin puheenvuoro. Koetan siinä hahmottaa sen muutoksen dynamon, jota tekin - kuten kaikki valtionhallinnon laitokset ja virastot - yritätte omalta osaltanne saada kuriin. Poliisilla, liikenneministeriöllä, opetuslaitoksella, sairaanhoidolla, kaikilla näillä on epäkiitollinen tehtävä joutua vastuuseen semmoisen seurauksista, jonka syitä ei itse voi säädellä.

Näkisin, että viimeaikoina esillä olleet keinot globaalin hyperkilpailun tuottaman sosiaaliluonteen hillitsemiseksi, kuten nopeusrajoitusten painaminen kaupungeissa 30 km/h ja maanteillä 70 km/h tasolle ovat semmoista oirehoitoa, joka ei tule onnistumaan. Täytyisi puuttua niihin syihin, jotka tekevät ihmisistä levottomia, maanisia, sosiaalisesti eläytymiskyvyttömiä ja jatkuvasti liikkeessä olevia. Sellaisten elämysten jahtaajia, joiden pitäisi antaa heille jokin puuttuva olemassaolon ja elossaolon tunne.

Täytyisi puuttua niihin syihin, jotka tekevät ihmisistä levottomia, maanisia, sosiaalisesti eläytymiskyvyttömiä ja jatkuvasti liikkeessä olevia.

Nyt ensin taloudellisiin taustasyihin. Se suuri muutos, joka Suomessa ja kaikkialla muuallakin kehittyneessä maailmassa on koettu, on siirtyminen fordistisen tuotannon ja kansallisen keynesiläisen makropolitikan kaudesta globaaliin yhtiövetoiseen kilpailuun. Makropolitikka on jäänyt kansalliselle tasolle ja maailmanpolitiikka yhtiöanarkian tai finanssianarkian valtaan. Juuri ja juuri kahden maailmansodan sekä useiden levottomuuksien ja vallankumousten kautta saatiin aikaan semmoinen järjestelmä, jossa tuotantotapa löytää itseään vastaavan säätelyjärjestelmän ja löytyy tapa uusintaa sitä niin sanottua sosiaalista pääomaa, eli uskoa toisen käyttäytymisen ennakoitavuuteen ja konfliktien sopimuspohjaiseen sietämiseen sekä säätelyyn. Kun tämä kaikki saavutettiin, niin ei tuota balanssia kestänyt länsimaissa kuin 25 - 30 vuotta.

¹ Esitelmän on nauhoituksesta koonnut Veikko Salovaara.

Teknologiadeterministit, jotka ovat nyt omaksuneet Marxin ilman vallankumousperspektiiviä, lähtevät siitä, että näinhän täytyikin käydä. Varsinainen monistusluonteinen työ lakkasi joskus 1970-luvulla olemasta sellainen valtalähde, johon mikään talouskasvu olisi enää perustunut. Taikka työn hinnasta lakkoilemalla ja tinkimällä olisi voitu enää mitään etuja saada. Neuvostoliiton kohtalohan tämä oikeastaan sinetöi. Sen maan talouskasvu pystyi jatkumaan niin pitkälle, kun kyse oli koneiden tuotannosta tehtaissa. Mutta heti kun alettiin vaatia tarkkuustyötä, jota tehtäessä ei enää saanut olla kännissä, talouskasvu tyrehtyi.

Varsinainen monistusluonteinen työ lakkasi joskus 1970-luvulla olemasta sellainen valtalähde, johon mikään talouskasvu olisi enää perustunut.

Voi tietenkin olla, että kaiken takana on PC-vallankumous. Minä en kuitenkaan usko näihin tietoyhteiskunta -entusiasteihinkaan, joiden mukaan työvoima alkaisi nyt olla enimmäkseen symbolinpyörittelijöitä ja symbolianalyttikkoja. Ja että IT-sektori synnyttäisi vähintään samassa tahdissa uusia hyviä työpaikkoja, kun kuin savupiipputeollisuus niitä lopettaa. Ei savupiipputeollisuuden kriisi niin nopea ole ollut. Jos sen osuus länsimaissa parhaimmillaan, esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Suomessa, on ollut siinä 35 - 37 % rakennustyö mukaan lukien ja jos se nyt on jotain 25 - 27 %, niin ei tämä muutos ole ollut niin suuri, että se voitaisiin katsoa ainoaksi syyksi koko ihmisen ja yhteiskunnan muutokseen. Tärkeämpänä syynä minä pidän työn hinnasta sopimista koskevan järjestelmän muuttumista. Koko toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskuntasopimus on nyt pantu uusiksi sarjana teknisiä järjestelyjä. Poliittista äänestystä ei näistä ole koskaan toimeenpantu.

Jos olisimme saaneet länsimaissa äänestää, lasketaanko työn keskimääräistä hintaa, muutetaanko työsuhteet epävarmoiksi ja pätkäluonteisiksi, vaaditaanko enemmän vähemmästä, ei tämä olisi läpäissyt kansanäänestyksessä. Mutta kun asia toimeenpantiin sarjana GATT'in kierroksia ja OECD:n suosituksia ja kun kansainvälisissä finanssilaitoksissa vallitsi yleinen usko deregulaation siunauksellisuuteen, niin ei asia koskaan tullut edes agendalle. Kansallinen politiikka kuihtui pois jotenkin huomaamatta. Poliitikot alkoivat vain näyttää hassuilta pellehahmoilta joiden kävelytyyliä saattoi iltalypsyssä sitten ivailla. He menettivät kaiken sen uskottavuuden, joka jossain Kekkosen-hahmossa vielä oli ollut.

Kekkonen oli sellainen 'epookkikonna', joka edusti tietyn ajan piirteitä. Kekkoseen voidaankin henkilöidä, hänen luonteenpiirteittensä lisäksi, myös sellainen vahva politiikan primaatti, joka ohitti talouden. Tämähän oli ydintä tuossa toisen maailmansodan jälkeisessä kansallisessa järjestelmässä. Kansallinen tasapaino asetettiin tietoisesti talouden kansainvälisten kytkösten ohi.

Tämähän oli ydintä tuossa toisen maailmansodan jälkeisessä kansallisessa järjestelmässä. Kansallinen tasapaino asetettiin tietoisesti talouden kansainvälisten kytkösten ohi.

Maailmaan oli jo syntynyt maailmanmarkkinat 1800-luvun lopulla. Silloin oli kultakannan kausi. Silloin jo joillekin bulkkituotteille, kuten viljatuotteille, syntyivät maailmanmarkkinahinnat. Suojatullit olivat vielä yleisiä ja ne suojasivat palkat sekä teollisuusmaiden elinkeinotoimintaa yleensä. Tämä vapaan vaihdon ja kulta-standardin kausi kriisiytyi sitten tasaiseen laskukauteen, imperialistisiin jakokiis-

toihin ja ensimmäiseen maailmansotaan. Tämän jälkeen tuottavuus ei palannut enää ennalleen. Päädyttiin toiseen maailmansotaan ja totalitaristisiin tuhoamisjärjestelmiin.

Sekä stalinismi että fasismi ovat minun katsannossani eräänlaisia modernisaatiodiktatuureja. Niissä yritettiin vastata kysymykseen, miten luokkakoinen keskitetty yhteiskunta voisi luoda integraation ja jonkinlaisen moraalisen konsensuksen. Kolmas ja lievempi laji konsensusta oli länsimaissa toteutettu hyvinvointivaltio, joka onnistui aika pitkälle yhdistämään markkinatalouden ja säätelyn parhaita puolia: yksilöllistä liikkumavaraa ja toisten käyttäytymisen ennustettavuutta. Sen ytimenä oli Bretton Woods -järjestelmä, toisen maailmansodan loppumetreiltä kehitelty, jossa kultakannan korvikkeeksi dollari kytkettiin kultaan ja muut vaihdettavat valuutat dollariin. Ulkomaan sijoitukset olivat sallittuja vain pitkäaikaisina ja keskuspankkien luvalla. Valuuttaa sai viedä ja tuoda oikeastaan vain oikean viennin ja tuonnin yhteydessä. Tämän kansainvälisen vaihdon volyymi oli satoja kertoja pienempi kuin se on nyt. Valtioiden talouspolitiikka tähtäsi täystyöllisyyteen ja laajaan kulutuskysyntään. Tavoitteena oli hiljentää työmarkkinat ja vallankumoukseen altis väestö tekemällä siitä kuluttavaa keskiluokkaa, sallimalla sille pikkuporvarillinen unelma. Siihen liittyi toki meillä yhtenä sosiaalipoliitiikan erikoishaarana ja alunpitäen sosiaalipoliitiikan korvikkeenakin maareformi ja väestön sitominen omaan peltotilkkuun, Sen tarkoitus ei ollut tuottaa tavaraa vientiin, vaan tuottaa isännöiden tunne omalla maalla.

Näillä keinoilla länsimaat sitten keskiluokkaistuivat ja rauhoittuivat. Tosin 1960-luvulta muistetaan joku vasemmistovallankumous. Todellisuudessa tuo aika tuotti pysyvänä hedelmänään siirtymisen poliittisesta kansalaisuudesta, joukkoliikkeiden kautta vaikuttavasta kansalaisuudesta, privaattiin kansalaisuuteen. Siinä on kyseessä yksilöllinen kulttuurinen elämäntapatyylittely, itsensä määrittäminen lähinnä harrastusten, terapiasuuntausten ja uskonnollisten katsomusten kautta, eikä enää jonkin yhteiskuntaluokan tai puolueen jäsenyyden kautta.

Länsimaisen hyvinvointivaltion paradoksi oli se, että kun vuosisadan alun suuret joukkoliikkeet pääsivät tahtonsa perille, niin samalla ne tulivat passivoineeksi väestön ja maailmantalouden synty pelkinä asiantuntijatoimenpiteinä korporatiivisessa järjestelmässä onnistui. Tämä tapahtui vuodesta 1973 lähtien, kun Yhdysvaltojen kauppavaje ja ensimmäinen öljykriisi pakottivat irrottamaan dollarin kultakannasta ja melko pian vapauttamaan pääomaliikkeet Yhdysvaltojen osalta. Muut maat tulivat sitten perässä, Suomikin 1985. Tämä johti heti klassilliseen kiinteistö- ja kylpyläkasinoiden nurkanvaltauskeinotteluun ja lopulta pankkikriisiin, joka kaatui joukkotyöttömyytenä julkisen sektorin syliin ja aiheutti puheita raastuneesta julkisesta sektorista.

Nyt ei lakkouhkaa esitä työväki, vaan sen esittää pääoma.

Edellisen järjestelmän dynamona oli vallankumousuhka alhaalta sekä kysymys siitä, miten integroidaan teollisen järjestelmän maasta irrottamat massat. Nyt tämä globaalikapitalistisen maailmanjärjestelmän dynamo on kokonaan toinen. Nyt ei lakkouhkaa esitä työväki, vaan sen esittää pääoma. Pääoma uhkaa koko ajan marssia ulos maasta. Juuri nämä 24 tuntia vuorokaudessa valvovat maail-

manmarkkinat tuottavat sellaisen tehokkuudenvarannon pääomalle, että se syrjäyttää tieltään kaikki kansalliset järjestelyt työvoiman taikka luonnon suojaksi. Joka ei tähän sopeudu, saa kärsiä.

Tämä on synnyttänyt sellaisen oudon tilanteen, jossa valtiolle ensinnäkin kertyy entistä huonommin veroja. Suomessa jo pelkkä velanhoito nieli pitkään 40 mrd. markkaa. Sitten lisäksi työvoiman väheneminen vei parikymmentä miljardia ja painopisteen siirtyminen palkkatuloista pääomatuloihin vielä parikymmentä miljardia. Tuottavuuden kasvu ei enää entiseen tapaan heijastu valtion verokassaan ja säätelyvara jää huonommaksi. Hyvinvointivaltion keskeinen tehtävä, luoda legitimizeettiä tyydyttämällä ihmisten tarpeita, ei enää täyty. Päinvastoin valtion tehtäväksi nyt tulee sopeuttaa kansalaisia kilpailuun.

Kaikkialla Euroopassa on ohjelmaksi noussut kaikkien kouluttaminen tohtoreiksi. Vaikka ihan kaikkia väitöskirjoja ei ihan vielä hyväksytä, niin kohta hyväksytään. Tämä tulosvastuullisen tutkintotuotannon blairilainen idea on se, että kun kaikki ovat tohtoreita, niin kukaan ei jää työttömäksi. Kuopiot ja Etelä-Pohjanmaat yrittävät sitten tulla Espoiksi ja Ouluiksi. Tämä on tällaista epätoivoista kilpailua: me annamme teille valmiin infrastruktuurin ja koulutetun väestön, antakaa te meille muutama high-tech työpaikka, älkääkä heti karatko pois maasta. Tämä on aika kannattamatonta huutokauppaa, toteavat *Martin* ja *Schuman* 'Globalisaatioloukku' -kirjassaan. Usein valtio tulee antaneeksi paljon enemmän, kuin sitten saa verorahoina vastineeksi. [Autotehdas] Porschen johtaja on todennut, että nämä elinkeinotuet, jotka nielevät nykyään EU:n budjetista kolmanneksen, menevät etupäässä kilpailua vääristämään. Eli ne pitävät yllä jo kuolevia aloja, taikka saavat yritykset panostamaan sellaiseen ydinbisnekseen, jonka ne jo hyvin osaavat. Ne pyrkivät siinä maailman suurimmiksi fuusioilla sen sijaan, että tehtäisiin innovaatioita tai yritettäisiin vallata kokonaan uusia markkinoita. Porschen johtaja on todennut, että valtio jakaa sellaista rahaa, jota sillä ei oikeastaan ole, sellaisille, jotka eivät oikeastaan sitä tarvitse. Valtio, jonka tehtävä olisi ylläpitää toimivaa infrastruktuuria, kuten kirjastolaitosta tai koulutusta taikka sairaanhoitoa ja sosiaalipuolta, tulee jakaneeksi rahojaan privaatti-intresseihin.

Puhutaan samaan aikaan toisaalta markkinoiden vapaudesta ja toisaalta yksilöiden vapaudesta.

Kaikki mikä on perus-alkuista Suomessa kuihtuu, oli se sitten peruskoulu, yliopiston perusopetus tai peruspalvelut. Kaikkiin näihin kertyy jonoja. Yritetään itse päätellä, mihin maailma on menossa ja satsataan näihin huippualoihin. Ne ovat nykyään bio- ja tekno-alkuisia, mutta eivät välttämättä ole huomenna maailman huippuja. Tapahtuu outo uuskorporativistinen markkinoiden ja valtion yhteenliittyminen. Puhutaan samaan aikaan toisaalta markkinoiden vapaudesta ja toisaalta yksilöiden vapaudesta.

Työmarkkinoilla ero edeltäneeseen järjestelmään on kaikkein selvin. Edellinen järjestelmä tuotti laajan keskiluokan ja pystyi suunnilleen työllistämään kaikki, jotka töihin halusivat. Toisen maailmansodan jälkeisistä suurista ikäluokista 80 % sijoittui vakinaisiin työpaikkoihin. Nyt 1960-luvulla syntyneistä enää 60 % ja 1970-luvulla syntyneistä 30 % sijoittuu. Epätyypillinen työsuhde tulee tyypilliseksi, mutta sosiaaliturvajärjestelyt ovat vielä mitoitettut tyypillistä työsuhdetta

varten. Ihmisoikeuksien pohjana on yhä työmarkkinakansalaisuus, kuten *Ulrich Beck* ja *Asko Suikkanen* ovat todenneet.

Nämä asiat ovat kuitenkin minusta ratkaisemattomia ongelmia niin kauan, kun meillä on ratkaisematta se kysymys, kuka saa voiton tuottavuuden kasvusta.

Toisen maailmansodan jälkeisessä järjestelmässä täyspäiväisen työn tekeminen takasi muut kansalaisoikeudet. Nyt meillä on paineita irrottaa kansalaisoikeudet täyspäiväiseen työhön osallistumisesta. Tämä johtaa erilaisiin pohdintoihin joko työn jakamisesta - Osmo Soininvaaran mallintama vajaatyöllisyysyhteiskunta - taikka työpäivän lyhentämisestä ja kaikenlaisista kansalaistoimintojen kompensatiosta - kuka ne sitten maksaisikaan. Kaikenlaiset kansalaispalkkakokeilut tulevat myös esille. Nämä asiat ovat kuitenkin minusta ratkaisemattomia ongelmia niin kauan, kun meillä on ratkaisematta se kysymys, kuka saa voiton tuottavuuden kasvusta. Tämä on 1990-luvulla mennyt melkein päijäkammattomasti sijoittajien taskuun. Palkansaajat polkevat edelleen kymmenen vuoden takaisella tasolla ja valtiokin on jäänyt nuolemaan näppejään. Jos budjetti noudattelisi tuottavuuden kasvua, se olisi noin 300 miljardia, eikä nykyinen hieman yli 200 miljardia markkaa.

Tämmöinen yksipuolinen taloudellisuuden uusjako on tapahtunut huomaamatta. Optioina maksettiin viime vuonna 5,2 miljardia, joka on saman verran kuin kaikki palkankorotukset yhteensä. Voidaan ajatella, että tässä uudessa järjestelmässä hyötyjiä ovat yhdysvaltalaiseen malliin ylimmän tulokvintiilin ylin kvintiili. Nämä ovat niitä, joilla on muita kuin omalla työllä ansaittuja tuloja, siis pääoma- ja optiotuloja. Suuri keskiluokka pienenee tasaisesti. Erimielisyyttä on siitä, pieneneekö se siksi, että alempi kuroo välimatkaa siihen nähden, eli tapahtuuko yleistä vaurastumista ja pieneminen olisi suhteellista. Amerikkalainen kokemus on ollut 1970-luvun puolivälistä saakka se, että täytyy tehdä enemmän työtä saadaakseen edes saman palkan. Työn vaihtosuhte on 4/5:lla heikentynyt noin viidenneksen verran keskimäärin.

Työvoima jakaantuu nykyään kolmeen osaan. Ylimpänä ovat ydinosaajat organisaatioissa ja yrityksissä. Nämä harvoin kohtaavat suoranaista työttömyyttä. Mutta heidänkin työnsä arvostettavat piirteet, kuten löyhyydet ja vapaudet, on aika tarkkaan ulosmitattu. Niitä kyllä voidaan ylimmissä ryhmissä korvata rahalla, mutta sitten ei jää aikaa, koska tämä ryhmä on työllistettyä yli tavallisen työajan. Esimerkiksi keskimääräinen akavalainen tekee nykyäänkin yhden palkattoman työpäivän viikossa. Työterveyslaitoksen mukaan 24 % työvoimasta meillä tekee yli viidenkymmenen tunnin työviikkoa, eli 65 tuntia viikossa.

Nämä ovat niitä bittileskien itkemiä nuoria nörttejä, jotka eivät irtoa näyttöpäätteistään sitten millään. Kaveriporukassa on niin mukava tehdä projektia firmassa, jossa joku muu siivoaa ja laittaa ruuan. Huonoinakin työpaikkaruoka voittaa aina patterin päällä lämmitetyn maksalaatikon. Jos lapsia on siunaantunut, ne hoidetaan kiireesti toisena työvuorona hoidon laadussa fuskaten. Kuskattaessa lapsia kehittäviin harrastuksiin vaihdetaan samalla kaikki tarpeelliset kuulumiset ja hoidetaan samalla myös parisuhdetta, se kun ei manuaalin mukaan säily hoitamatta. Yksityiselämä kuihtuu kansalaistoiminnasta puhumattakaan. Entinen 8-8-8:n tuntijaon yhteiskunta, jota pitkään pidettiin normaalina, ei enää toimi ydinväes-

tön kohdalla. Tämä on kohtalokasta myös kansalaisyhteiskunnalle. *Allardt-Littusen* sosiologiassa aktiivisuus kasaantuu. Tyypit, jotka ovat aktiivisia työssä, olisivat sitä myös kaupunginosayhdistyksen toimiessa koko kylän kasvattajana, taikka yleensä muualla vapaaehtoistyössä hoitamassa näitä rapistuvan sosiaalivaltion funktioita. Tätä väkeä on ehkä kolmannes työvoimasta.

Toinen ja isompi kolmannes on suorittajareservi. Nämä ovat niitä monistusluonteisen työn tekijöitä, jotka ennen pääsivät keskiluokkaan ja vakinaiseen työsuhteeseen. Nyt he pääsevät enää korkeintaan ketjutettuun sijaisuuteen. He ketjuuntuvat ikäänkuin kantamaan yrittäjäriskiä, voimatta kuitenkaan saavuttaa yrittäjän voittoja. Tässä onkin se oleellinen niinsanotun tietoyhteiskunnan tuoma muutos. Fordistisessa ja keynesiläisessä yhteiskunnassa tehtiin omassa talossa miesvaltaista työtä hyvällä palkalla, jonka ay-liike takasi. Nyt tietoyhteiskunnassa tehdään talon ulkopuolelle ulkoistettua palvelutyötä naisvaltaisissa uusissa työpaikoissa. Näiden palkkataso on keskimäärin huonompi, kuin huonoinkaan teollinen palkkataso. Ja ay-liike ei tätäkään palkkaa takaa.

Tämmöinen on se oleellisin muutos, mikä nyt on näköpiirissä. Tämän sinnittelijäryhmän takia, jotka ovat palvelualojen väkeä, vuokratyövoimaa, sairaanhoitajia, keskiasteen koulutettuja jne., tämän takia ei sosiaalivaltiota täysin alasajeta. Siitä vaan tulee keynesiläisen tasa-arvo -sosiaalivaltion sijaan schumpeteriläinen sosiaalivaltio, joka turvaa lähinnä aktiivistyövoiman liikkuvuuden ja kouluttaa sitä.

Sitten on tämä työmarkkinoiden kolmas suuri ryhmä, nämä toisen maailmansodan jälkeen vain kansakoulun käyneet vähän iäkkäämmät ihmiset. Jos he putoavat oikeista töistä, niin eivät he uutta työtä työmarkkinoilta saa, vaikka työvoimatoimisto kuinka kurssittaisi heitä. Eräs siivooja, punikin tytär, kirjoitti minulle kuinka häntä, vanhaa sairasta ihmistä, opetettiin teatteriohjaajan johdolla ilmeilemään, jotta hän olisi työnhakutilanteessa vakuuttava. Sen hän koki syystäkin ihmisarvoaan alentavana.

Tämän edistyksen perusteena oli asteittain kehittyvä kansalaisten poliittinen aktiivisuus, vaikutusvalta ja yleissivistys.

Tämmöinen kolmijako siis on työmarkkinoilla. Se on tässä ydintä. Jos saisin vielä vapaasti jotakin tutkia kunnon resursseilla - olematta tuon tutkintotehdas yliopiston suorittava ratas - niin tätä minä tutkisin. Siis tavallisen ihmisen liikkumattilan muutosta 1700-luvulta nykypäivään ja tulevaisuuteen. Aikaisemmin historiassa suuri tehtävänjako oli se, että tavallinen ihminen tuotti etupäässä viljelijäämää ja rekryyttejä sotiin. Kaikki ponnistelu meni jäännöksettä näihin. Oma elämä ei sitten eteenpäin mennytäkään. Tällainen elämä oli lyhyttä, raakaa ja kurjaa. Hyvä että väestö uusiutui jotenkin polvesta polveen. Tällainen oli kahdensadan vuoden niin sanottu edistys, joka vähitellen kuitenkin johti tasa-arvoon ja hyvään keskiluokkaiseen elämään. Tämän edistyksen perusteena oli asteittain kehittyvä kansalaisten poliittinen aktiivisuus, vaikutusvalta ja yleissivistys.

Nyt ollaan päätyvässä johonkin uuteen yhtiöfeodalismin aikaan. Ihmisillä ei ole tiedosta puutetta. Voi olla, että ihmiset ovat nyt myös tietävämpiä kuin edelliset sukupolvet. Mutta he eivät kykene siinä mielessä hahmottamaan kokonaisuutta ja vaikuttamaan omaan kohtaloonsa kuin 1800-luvun lopun väki. Heidän odo-

tushorisonttinsa on toinen. Nyt ei uskota, että elämän suuriin ehtoihin voisi vähäkään vaikuttaa millään politiikalla tai joukkoliikkeillä. Elämän ehdot ovat annettuja, ne ovat teknisiä asiafaktoja ja taloudellisia asiafaktoja, joita asiantuntijat hoitavat. Niihin täytyy vain yksilönä sopeutua samalla omaa kilpailukykyään trimmaten, yrityksen kilpailukykyä trimmaten tai kansallista kilpailukykyä trimmaten. Odotushorisontti on toinen ja sen takia mieli pirstoutuu. On olemassa tarkka jako asioihin, joihin kansalainen voi vaikuttaa. Nämä ovat: ammatin valinta, puolison valinta, seksuaali-identiteetin valinta, tukan värin valinta, elämäntyylienklaavin ja siihen kuuluvan terapiaideologian valinta ja kaikki tämän tapaiset. Mutta oleellisimpiin asioihin ei voida vaikuttaa. Siis työn hintaan taikka siihen, paljonko elämästä jää käteen. Tässä ei pidä tuijottaa palkkatilastoja, tai pelkkää rahaa.

Karkeasti ottaen toisen maailmansodan jälkeisessä yhteiskunnassa pääomaa - esimerkiksi Suomessa metsäteollisuuden ja metalliteollisuuden pääomaa - on pidetty hyvin tuottamattomana. Pääoman kertyminen oli valtiovallan erityisjouluksessa ja valtiolla itsellään oli tietyt kassarajoituksensa, eli se oli nettosäästäjä. Silloin kertyi paljon pääomaa, joka makasi laiskana paikallaan. Se oli tuottamattomaa suhteessa työntekijämäärään. Tämä takasi tietyn löysyyden töissä. Jokaisella Tupo-kierroksella saatiin lisää Pekkas -päiviä. Noita 1970-luvun aikoja muisteli minulle eräs porilainen metallimies: Kun mestari katsoikin pahasti, niin heti marssittiin ulos. Nyt ei enää voi tehdä näin.

Työn rasitus pitäisi jotenkin saada mitalliseksi. Työura kehittyi aikaisemmin parhaimmillaan näin: kun vasta-alkaja oppi työnsä hyvin, hän pääsi apupojasta ammattimieheksi ja sitten vähitellen oikein mestariksi. Hän oppi tekemään työnsä joutuisammin, kuin kukaan osasi vaatia. Näin työstä jäi löysää käteen, aika oli löysää. Karkeasti ottaen kahdeksan tunnin työpäivä olisi hoitunut urakkatahdissa neljässä tunnissa. Tämä oli sitä työn vaihtosuhteen säätelyä. Säästynyt energia jäi käytettäväksi jossakin muualla; kotona, harrastuksissa, ehkä politiikassa. Nyt noudatetaan vielä edelleen kahdeksan tunnin työaika ja erät uudet teknologiyrietykset ylistävät itseään sillä, että he tahtovat työstä lähdeettävän neljältä viideltä - työ on huonosti organisoitua ellei niin voi tehdä. Silti nyt - niinkuin eräs konsultti minulle kertoi - kahdeksassa tunnissa mehut osataan puristaa työntekijästä. Työn intensiteetti on ihan toista kuin ennen. Lisäksi on muistettava se kaikinpuolinen läpivalaisu jota tapahtuu.

Toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskunta saavutti 1980-luvulla sellaisen tilanteen, jossa eri säädyt olivat tunnustaneet toistensa privilegiot.

Toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskunta saavutti 1980-luvulla sellaisen tilanteen, jossa eri säädyt olivat tunnustaneet toistensa privilegiot. Yksinpä talonpoikaissääty oli nyt saanut maataloustukiaiset pitkin hampain tunnustetuiksi, kun oli ollut näitä vennamolaisuuksia ja Mikko Niskasen elokuvia ja muita. Silloin sallittiin jopa virkapalkkojen nousta, eli kaunan suuntaaminen pääomatulojen saajista köyhään lukeneistoon. Tämä oli sellainen tasapainon aika, jossa jokaisella oli ne tietyt hommiin ja virkoihin liittyvät etuoikeutensa. Se oli eräänlainen kaunon tasapaino: minä en puutu sinun etuoikeuksiisi, jos sinä et puutu minun etuoikeuksiini.

Tämä kaikki löysyys on nyt ulosmitattu. Koko ajan on jotakin tulosmittailua, määrälliseksi saattamista, evaluaatiota, arviointia ja auditointia. Parhaimmillaan työntekijät jossakin valtion laitoksessa antavat koko ajan palautetta toinen toisistaan. Se mihin keskivertoihminen aikaisemmin työssängä pyrki oli, että kun minä opin hommani, niin hommiini ei puututa. Jokaisella oli oma reviirinsä ja sfäärinsä. Tämä takasi samalla sen, että tätä minää kohdeltiin aikuisena ihmisenä. Tässä on nyt tapahtunut se ontologinen destabilisointi, se tunne oman turvan ja paikan menettämisestä. *Mika Happonen* tutkimus epävarmuuden tulosta julkisen sektorin töihin todistaa mielestäni juuri tätä. Työssä koettu epävarmuus ei välttämättä johdu huomisen irtisanomisuhkasta. Se voi johtua myös siitä, että työhön liittyvät vapaudet, työn arvostettavat piirteet, otetaan pois.

Tämän takia minä olen puhunut siitä, että toisen maailmansodan jälkeinen laiska pääoma tuottikin ehkä enemmän siunausta tyytyessään kaikkialla Euroopassa ja Japanissa pitkäaikaissijoituksille saamaansa kolmen prosentin tuottoon. Vähemmän siunauksellinen on nykyinen tehotalouden kansainvälinen kiertofinanssipääoma, siis pörssirahoitus, joka tähtää erävoittoihin ja vaatii 20 tai 40 % tuottoja aina seuraavassa osavuositarkastuksessa ja vielä pikkujoulubonukset päälle. Ellei se näitä saa, se rankaisee parastakin yhtiötä, kuten Nokiaa äskettäin.

Kun parhaatkin yhtiöt ovat nyt rahoituksensa osalta kiinni New Yorkin pörssissä, niin se tuottaa nurkanvaltaaja -mentaliteettia yrityksiin, jotka haluaisivat ihan vakavissaan tehdä henkilöstötilinpäätöksen, eli katsoa myös työvoimansa jakamista ja uusiutumista sekä vaihtuvuus- ja sairastavuusindikaattoreita. Suurin osa liike-elämän johtajista on varsin eläytyvää ja moraalista väkeä. Jos he jossakin sanovat, että heidän mielestään on oikein ottaa kaikki irti työntekijöistä, niin he kuvastavat enemmän tehokkaaseen johtajaan nykyään kohdistettuja odotuksia, kuin omaa mielipidettään.

Kansainväliset raha- ja bittivirrat ovat irrottautuneet kaikesta moraalisesta vastavuoroisuudesta, paikallisuudesta ja kontekstista.

Eri joukkoa tässä ihmisten ja tavaroiden sekä palvelusten kanssa työskentelevässä työntekijä- ja johtajakunnasta ovat sitten ne, jotka pyörittelevät vain numeroita: nämä korkeimmat byrokraatit ja jotkut sijoittajat sekä heidän ekonomistinsa. Näiden mielestä maailmaa voidaan tehostaa loputtomiin kansainvälisten raha- ja bittivirtojen tahdissa, joista [*Manuel*] *Castells* puhuu yhtenä nykyajan dynamona. Kansainväliset raha- ja bittivirrat ovat irrottautuneet kaikesta moraalista vastavuoroisuudesta, paikallisuudesta ja kontekstista. Ne eivät ole vastuussa kenellekään. Ne ulkoistavat kustannuksensa sinne paikan päälle, mutta vievät voitot muualle. Tämän kaiken rinnalla on ihmisten tarve ylläpitää identiteettiään. Tässä he ovat edelleen sidottuja face to face -suhteisiin, puhuttiin tietoyhteiskunnasta mitä tahansa. Ihmiset eivät pääse niin hevin äänestämään jaloillaan.

Tässä on yksi nykyajan perusristiriita. Nykyinen tehotalous tuottaa varsin hyvin näitä osakkeenomistajien kaipaamia numeerisia voittoja. Mutta niin menetellessään se jauhaa kuolleeksi rahaksi eläviä suureita, eläviä ja monimutkaisia asioita, sellaista kuin ihmisten terveys. Ajateltakoon vaikkapa stressin aivoja vaurioittavaa vaikutusta, siis jatkuvaa kortisolihyökyä aivoissa haittaamassa sitä oppimis- ja joustokykyä, mitä tarvittaisiin. Ajateltakoon sosiaalista pääomaa, sitä että toisen

toiminta on ennustettavissa. Ajateltakoon luonnon rajoja ja miksei kekseliäisyyttä ja luovuutta, jotka on nyt yksinomaan valjastettu tuotekehittelyn hyväksi. Enää ei anneta ollenkaan arvoa - niin kuin kansallisen projektin kaudella - autonomiselle tieteelle tai taiteelle, totuuden ja kauneuden etsinnälle.

Max Weber näki aikanaan kapitalismin lähtökuoleman tapahtuvan sen takia, että se on liian tehokasta. Tämmöinen byrokratisoitunut kapitalismi, joka tekee kaikesta mitattavaa, tarkastelee asioita tavoiterationaalisesti ja tekee kaiken tehokkaimmilla mahdollisilla keinoilla. Se ei koskaan pysähdy tarkastelemaan kriittisesti itse toiminnan päämääriä, vaan päämäärätkin pyrkivät määräytymään sen mukaan, mitä voidaan tehdä, mitä voidaan tuottaa ja saada kaupaksi. Kaikki muu alistetaan tälle. Tehokkuus ei olekaan mikään puolueeton näkökulma, joka palvelisi hyvin mitä tahansa isäntää. Se näyttää valikoivan aika lailla niitä arvoja, joita se suostuu palvelemaan.

Tässä minä taas palaan siihen, että ihmiset eivät millään ehdi rauhoittaa elämäntyyliään. Kaikki on muutoksessa. Heille vain hoetaan: olkaa muutoksen taitajia, tai jätte muutoksen alle. Muutosvastarinnalla pilaat maineesi tyystin. Järkytä pelisääntöjä tai ole itse valmis järkyttymään, sillä joku muu sen tekee kuitenkin. Eli paranoija, jatkuva varuillaanolo toiseen nähden, on se mitä neuvotaan suurimpana selektioetuna tässä uusdarwinistisessa kilpailussa. Pitää valvoa itsekin 24 tuntia kuten markkinat. Tämä onnistuu ainakin jonkin aikaa, mutta innovatiivisuus siinä vähitellen heikkenee ja aivot alkavat kiertää samaa kehää.

Yritystä vaaditaan olemaan yhtäältä hyvin keskittynyt ja keskusjohdettu, mutta samalla toisaalta hyvin hajautettu ja globalisoitu verkosto. Tämä tarkoittaa sarjaa verkottuneita alihankinta- ja markkinointiverkostoja, joilla korkeintaan on oma klubihuoneisto, mutta ei enää päämajaa. Tästä on sekin etu, ettei sitä voida ilmeisesti verottaa juuri missään. Tai se voi ilmoittaa tulonsa jossakin Gibraltarissa tai Caymansaarilla. Amebaorganisaatio, joka on aina valmis muuttamaan muotoaan, ei tarjoa juuri enää neuvottelupartneria työläisilleen. Jos jossakin Nairobissa lentää pommeja Yhdysvaltojen suurlähetystöön, se on tulkittava oireeksi siitä, että kartanonherra yritetään manata tulemaan esiin ja vastaamaan teoistaan. Se ei kuitenkaan tule, pääoma on kasvotonta. Se vain siirtyy paikasta toiseen. Ei voida enää polttaa kartanoa, niin kuin joissakin agraariyhteiskunnan talonpoikaiskapinoissa oli tapana. Tällainen on järjestelmä, jossa sosiaalinen integraatio ei tule sen tehokkuuden perässä, joka on saavutettu rahankierrossa. Raha sinällään on puhdas potentia, puhdas mahdollisuus. Sillä ei ole ominaisuuksia, se on vain vaihtoarvo. Näkisin että tulevaisuus, joka voisi ehjempänä hahmottua tästä, perustuisikin enemmän käyttöarvoille.

Ajatellaan nyt sitä liikkumiskysymystä, joka teidän hallinnonalallanne on. Eero Ojanen pohti tätä aikanaan viisaassa pakinassaan, joka käsitteli Sveitsin niskoittelua alueensa läpi suuntautuvaa rekkaliikennettä vastaan. Puhutaan liikkumisen vapaudesta yhtenä EU:n perusoikeutena. Entäpä sitten oikeus olla paikallaan? Sitä ei tahdota antaa kellekään. Jos meillä on liikenteen melusta tai muusta aiheutuvaa närää taikka esitetään lentomeluvalituksia, niin kohta ilmestyy kauppa-kamarin tyyppi joka sanoo, että kaupungissa tulee olla elämisen ääniä. Joka ei niitä siedä, menköön kolmoskehän pohjoispuolelle. Kumminkin Geneven lentokenttä, joka on kansainvälinen jos mikä, siellä on yöllinen lentokielto, sinne ei

saa tulla eikä mennä yöllä. Täällä Suomessa kyllä vedottaisiin heti kansainväliseen kilpailukykyyn. Suomi jää jos mistä junasta. Tuollainen riippuvuuden preferointi perustuu siihen ajatukseen, että jos pääoma ei kierrä tehokkaasti, niin me jäämme ilman sen tuottamia siunauksia ja kansakunta köyhtyy.

Ajatellaanpa nyt paikallaanolon siunausta ja mennään omaisuuden merkitykseen tavalliselle ihmiselle. Keskeistä ei nyt olekaan välttämättä sijoituskohde, joka koko ajan lisää arvoaan. Tavallinen ihminen hakee ontologista perusturvallisuutta. Aikanaan kansalainen sai sen tuotantovälineiden hallinnasta pientuotannossa. Sitten sen antoi turvattu työpaikka, joka oli eräänlaista sosiaalista omistavuutta. Suomessa on perusturvaa etsitty aina omistusasumisesta, johon sisältyy se, että pääsee mielivallan alta ja voi vähentää riippuvuutta toisten odotuksista. Tätä kuvasi kauniisti eräs taksikuski. Hän kertoi nyt, 54-vuotiaana vihdoinkin olevansa velaton mies. Tähän asti hän oli ajanut kahta vuoroa, mutta nyt hän voi jättää auton talliin jo kolmelta tai neljältä joka päivä. Naapurit katsovat, että mitä se auton sinne jo nyt toi? Mutta ei ne häntä komenna. Hän tottelee enää vain muijaa ja verovirastoa. Hän oli saavuttanut omalla työllään elävän ihmisen vapauden tekemällä kovaa työtä. Hän saattoi nyt säädellä työnsä määrää. Tällä oli hänelle keskeinen merkitys. Sitten kun se on maksettu, sitten kun velattomuus on saavutettu ja on jokin olinpaikka, sitten voidaan itse valita keiden kanssa ollaan tekemisissä ja millä ehdoilla.

Tämä selittää kyllä paljon sen suomalaisten paon ennenaikaiselle eläkkeelle. Jos meillä on 10 % bruttokansantuotteesta tätä ennen aikaista eläköitymistä maksamassa, niin kysymys on juuri siitä, että paetaan jonkinlaiseen omaan elämänpii-riin pois pahan silmän, mielivallan ja tehostamisvaatimusten alta, irti toisille elämisen pakosta. Entäpä jos tämä reviiiri syntyisikin työelämään, eli saisi jatkaa työtään kunnioitettuna ammattilaisena omilla ehdoillaan. Kyllä tämä kävisi. Omistusasunnon merkitys on juuri siinä, että on paikka josta ei häädetä pahana-kaan päivänä. Isännyys säilyy siellä. On aivan samantekevää, maksaako helsinkiläinen asunto 300 000 tai 1 300 000 taikka 2 300 000, jos sitä aikoo käyttää omaan olemiseensa. Ei sitä silloin pidä lähteä verottamaan jonakin liikkuvan pääoman kaltaisen sijoitushyödykkeenä. Silloinhan pian käy niin, että eläkeläisellä ei ole varaa asua Helsingissä. Tämä mahdollisuus on vain ja ainoastaan sillä, joka pystyy maksimoimaan tulonsa ja hänelläkin vain niin kauan, kun tulot maksimoituvat. Sitten täytyy mennä jollekin halvemmalle seudulle. Jos ajatellaan suomalaista pientilaa, historiaan jo jäänyttä, niin minun päähäni ei koskaan mahdu, että miksi joku, joka minimoisi osuutensa rahatalouteen kun hänellä on velaton tila, niin miksi hän ei saisi elää tilallaan edelleen osittaisessa kotitarveviljelyksessä ja palvelusten vaihtoverkostossa. Velkahan se on, joka pakottaa suuriin yksiköihin. Jos joku valitsee toisin, niin miksei tätä sallittaisi.

Eikö tämän sijasta voitaisi menetellä siten, ettei verotetakaan enää työtä, vaan verotetaan raaka-aine panosta, sitä luonnonverojen määrää, mikä pannaan kiertoön tuotettaessa jokin tuote.

Tulevaisuuden kestävämpi vaihtoehto voisi ollakin tämä, jonka eräät saksalaiset ekonomistit. *Lehner* ja *Bleek-Fischer* ovat hahmotelleet kirjassaan 'Die Ökonomische Charme der Ekologi'. Nyt kun törmätään kasvun rajoihin ja tällainen *Durchsatzwirtschaft*, läpivirtausteollisuus, on törmännyt myös menekkivaikeuksiin. Nyt kun tuotetaan ja kuljetetaan kaikkialle maapallon laidoille massatuot-

teita ja markkinoidaan niitä sitten väkisin. Eikö tämän sijasta voitaisi menetellä siten, ettei verotetakaan enää työtä, vaan verotetaan raaka-aine panosta, sitä luonnonverojen määrää, mikä pannaan kiertoon tuotettaessa jokin tuote. Tällä päästäisiin kestäväan kehityksen tielle. Tämä ei tarkoittaisi sitä, että kaikesta mukavasta: hyvistä autoista taikka lentämisestä, jouduttaisiin luopumaan. Ei, vaan tuotteet tulisivat kestäviksi. Lentokonehan esimerkiksi on jo sellainen 30 vuotta päivitettävä runko. Tehtäisiin samaan malliin muutkin tuotteet. Niitä päivitettäisiin koko ajan. Eikä kaikkea ostettaisi omaksi, vaan osa voitaisiin myös liisata. Samat palvelut saisi käyttöönsä investoimatta niihin.

Tämä tammoinen talous tulisi suurten ja keskitettyjen yksiköiden sijasta tuottamaan taas uuden keskisäädyn, semmoisen käsityöläiskeskisäädyn, joka pystyisi verkottumaan käyttäen hyväkseen näitä tietoyhteiskunnan verkottumismahdollisuuksia. Siinä pienet yrittäjät pystyisivät yhdessä järjestämään itselleen suurostoetuja, mittakaavaetuja, ja kumminkin säilyttämään sen käsityöläismäisen työn. Näin tuotettaisiin yksilöllisiä tuotteita, tuotettaisiin paikan päällä sellaisella ammattietoksella, joka antaisi työntekijälle tunteen, että hän osaa jotakin ja hän voi myös laskuttaa sen mukaan. Määrällistä kiertoa vähennettäisiin aika lailla. Tämä olisi paikallisempaa taloutta, jossa liikuteltaisiin ehkä vähemmän tavaraa ja samalla olisi vähemmän hävikkiä ja ehkä enemmän panostettaisiin ihmisten oikeuteen olla paikallaan.

Jos tätä paikallaanolon oikeutta joillakin elämänalueilla korostettaisiin, niin siitä seuraisi myös psyykkistä hyvinvointia. Tässä tehotaloudessa, jossa ihmiset nyt joutuvat elämään, mieli fragmentoituu. Se ilmiö, joka moottoritiellä on kohdatavissa, se semmoinen piittaamattomuus liikennetilanteesta, hyvin reviiritietoinen uhittelu taikka sormen nostelu, se on juuri osoitusta siitä, että ihmiset käyttävät dissosiativisia puolustusmekanismeja. He eivät yhdistele asioita, he eivät ajattele seurauksia, he elävät hetken episodissa ja reagoivat välittömästi. He eivät yhdistä tunteita tekemisiinsä. Eivätkä arvoja.

Tammoinen dissosiaatio tulee esille katastrofin koittaessa, kun ihminen kohtaa liian suuren ärsykepommituksen. Silloin syntyy trauma. Trauma on niin voimakas ärsykepommitus, että se vahingoittaisi elimistöä, jos se sinne pääsisi. Tämän vuoksi se jotenkin eristetään ja koteloidaan, se jää ruumiin muistiin. Sieltä se panna itsensä näyttämölle eri yhteyksissä. Se hakee ratkaisua itsetuhoisena käytöksenä. Se vaatii sijaisuhreja, jotka pannaan elämään trauman kantajan omaa kohtaloa koeluonteisesti läpi. Selittämättömät asiat kuten yllättävät verilöylyt, soitaanjautumiset ym. selittyvät tällä traumaattisella potentiaalilla. Ihminen kaipaisi toisia ihmisiä omia ärsykeitään suodattaakseen, ihmisiä jotka auttavat häntä tässä. Vanhempien tehtävänä on auttaa lasta tunteiden käsittelyssä ja ajattelussa. Nyt vanhemmat itse ovat traumatisoituneita työelämän pudotuspelissä, täysin imeytyneet omiin huoliinsa. Joko työn puuttumiseen, jaksottaisuuteen tai liiallisuuteen. Heillä ei ole psyykkistä vieraanvaraa eläytyä lapsen tarpeisiin, olla käytettävissä. Ystävillä ja parisuhteellakaan ei ole enää varaa olla käytettävissä, kun kaikilla on niin huoli ja kiire itsestään.

Edvard Luttwalk, 'Turbo Capitalism' -kirjan kirjoittaja toteaa, että kiinteitä perhesiteitä taikka lujaa yhteisöä ei saada samassa paketissa kuin tehotalous. Jompikumpi kärsii. Amerikkalaisen alimittaisen työllisyysihmeen kylkiäisenä saadaan

myös amerikkalainen vankilaihme. Kumpi tässä on tehokkaampi? Japaniko, jossa autoilijaa - hänen tankkaamaan menessään - palvelemaan rientää neljä nuorta miestä: yksi on letkun jatkeena, toinen pyyhkii lasin, kolmas vaihtaa öljyn ja neljäs tarkastaa ilmanpaineen. Tästä hyvästä autoilija saa kyllä sitten maksaa maailman kalleimman bensiinin hinnan. Menessään tankkaamaan halpaa gasoa Yhdysvalloissa, autoilija saa myös kimppuunsa neljä nuorta miestä, mutta ne eivät ole tulleet palvellakseen. Palveluksista autoilija tässä tapauksessa maksaa maailman suurimmat vakuutusmaksut. Kumpi on tehokkaampaa, tehoton täystyöllistäminen porttikongin vahtijana, vai roskatyö amerikkalaiseen tapaan halpatöissä, joilla ei elä?

Sosiaalinen pääoman ilmenee siten, ettei ihmisellä ole hätää itsestään, että hänellä on joitakin muuttumattomia elämänalueita, jotka ovat aikuisuuden takeina. Jos aikuisella on oma reviiirinsä, niin että hän tietää tehneensä riittävästi, että työ on hallinnassa, silloin hänelle jää henkistä energiaa etsiä jotakin omaa. Hänelle jää energiaa eläytyä toisiin. Silloin vasta voi toteutua yksi näistä niin sanotun tietoyhteiskunnan lupauksista, ihmisten vapaa verkottuminen.

Nyt kun tätä verkottumista hoetaan etenkin yliopistolla, niin se saa sellaisen sävyn kuin hämähäkinverkko, jossa räpistelee eikä irti pääse. Tältä tuntuu, kun entisten velvollisuuksien päälle vaaditaan vielä näitä pakollisia verkottumisia, kun ei ole aikaa mihinkään. Jos olisi aikaa olla joutilaana, niin voisi etsiä totuutta yhdesä toisten sitä samalta suunnalta etsivien kanssa. Voisi hakeutua kanssakäymiseen, mennä vaikka töiden jälkeen kaljalle. Tämä instituutio on täysin kuollut nykyisessä yliopistossa, vaikka sitä koetetaan infrastruktuurilla helpottaa.

Toista oli 1980-luvulla tehottomammassa taloudessa. Vapaa spontaani totuuden hakeminen on todettu teknologiayrityksien tutkimus- ja kehittämissä tehtävissä oleelliseksi eduksi. Hyvin innovatiivinen organisaatio on myös vuotava organisaatio, joka voi rönsyillä. Hyvin keskusjohdettu, keskussuunnitelmallinen organisaatio ei varmasti tuota ainakaan mitään innovaatioita. Teollisuusyhteiskunnan lupaus kaiken kaikkiaan oli aikanaan se, että pian koneet tekevät paljon siitä toistoluonteisesta raadannasta, mikä silloin tehtiin ihmistyönä. Tänään tietoyhteiskunnan lupauksena pitäisi olla se että vapaudet, joita yliopiston tutkijoilla ennen oli, ne pitäisi nyt saada työelämään uusiutumis- ja opetteluaikoina. Eikä niin, että kaikille ladataan vain lisää sitä pakollista tekemistä. Erään kaupungin tieinsinööri kertoi minulle: ”En ehdi suunnitella tätä hommaa, kun on niin paljon näitä suunnittelukokouksia. Pakollista tekemistä on niin paljon ja pakollista hallinnointia ja raportointia, ettei sitten ehdi koskaan katsoa työtään uudella tavalla, vaan joutuu tekemään sen häthätää”.

Tärkeä organisatorinen tehtävä olisi nyt hiljentää tätä äärimmäistä tehotaloutta. Olen ehdottanut *Tobinin* veroa, valuuttatransaktioveroa, jossakin muodossa. Sen vaikutuksia olisi, että se sitoisi pääomat pitempään partnershipiin. Silloin siitä olisi ehkä yrityksillekin todellista etua esimerkiksi tuotekehittelyssä. Eivät ne pääomat ole nytkään jostakin Malesiasta tai Chilestä pois karanneet, vaikka tällainen järjestely on toimeenpantu, jopa ihan yhden yksityisen valtion toimesta. Valtion verokassaan tulisi samalla varoja, jolloin voitaisiin lopettaa julkisen sektorin työvoiman tämänhetkinen ryöstöviljely ja kertakaikkinen alasajo. Pitäisi ottaa ohjelmaan paikallisen tuotannon suosiminen fossiilisten polttoainei-

den pitkäaikaiseen alihinnoitteluun perustuvan globaalitalouden sijasta. Ääriesimerkkejä globaalitaloudesta on se, että Belgiasta voidaan kannattavasti rahdata siellä kasvatettuja sikoja Parmaan Italiaan lahdattaviksi, jotta niihin voidaan lyödä merkkituotteen leima. Lihat tuodaan sitten Sveitsin kautta takaisin Belgian markkinoille. Tämäntapainen rahtailu tulisi nyt kannattamattomammaksi ja jaksettaisiin ehkä poimia marjoja kotimaisista metsistä.

Kolmantena tekijänä minä näkisin yksityisyyden piirin uuden vahvistamisen. Se voisi tapahtua veropoliittisina järjestelyinä. Annettaisiin omalla työllään eläville samoja vähennysoikeuksia kuin nyt on yrityksillä. Näin niille syntyisi oman talouden säätelyvaraa ja myös valta kieltäytyä mistä hyvänsä töistä millä hyvänsä hinnoilla. Tehtäisiin jotenkin todeksi tätä yksilöitymishokemaa, joka toistaiseksi on suuntautunut vain kulutusvalintoihin, mutta ei ollenkaan oman elämänpiirin hallintaan. Tämä olisi sitä uutta integraatiota, markkinatalouden ja sosiaalisen pääoman uutta integraatiota.

Eikä tässä muuta. Kiitän tarkkaavaisuudesta.

Yhteystiedot:

Juha Siltala, professori

Helsingin Yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Historian laitos

Puh.: (09) 191 22841

S-posti: juha.siltala@helsinki.fi

*Jarmo Kortelainen, professori
Joensuun yliopisto*

ALUEELLINEN ERIARVOISUUS VAI TASA-ARVO?

Viime vuosien keskittymiskehityksestä huolimatta Suomi koostuu myös tulevaisuudessa suhteellisen hajallaan sijaitsevien paikkakuntien verkostosta. Alueiden välisiä kehityseroja tulisi pyrkiä tietoisesti tasoittamaan. Tätä voidaan perustella yhtäältä tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen liittyvänä arvokysymyksenä ja toisaalta kansainvälistä kilpailukykyä antavana taloudellisena tekijänä.

Valtio tasapainottajana

Suomen 1800-luvun lopulla alkanut teollistuminen keskitti taloudellista toimintaa ja kasvua eteläiseen Suomeen. Eräänlaisena teollisen Suomen keskittymisen huipentumana voidaan pitää 1960-luvun suurta muuttoa. Maaseudun suuri rakennemuutos vähensi alkutuotannossa työskennelleiden määrän yhdessä vuosikymmenessä lähes puoleen entisestä. Teollisuuden ja palveluelinkeinojen kasvu puolestaan veti väkeä etelän kaupunkeihin. Seurauksena oli joukkomuutto muusta maasta etelän keskuksiin.

Keskittymiskehitys taittui jo 1970-luvun alkupuolella. Eri puolilla maata sijaitsevien suurehkojen ja monipuolisten palvelukeskusten kasvu hallitsi yhdyskuntajärjestelmän kehitystä 1970-luvulta aina 1990-luvun alkuun saakka. Samalla suurten kaupunkiseutujen väestönkasvu ulottui niitä ympäröiviin kehyskuntiin. Myös maaseudun kuntakeskukset kasvoivat nopeasti.

Tämän aikakauden kehitys on esimerkkinä siitä, kuinka aluekehityksen eriarvoisuutta on pyritty tasaamaan. Keskeinen toimija tässä on ollut valtio. **Aluepolitiikka** on tavallisesti käytetty termi, jolla valtion interventiota aluekehitykseen on kuvattu. Se on jaettu varsin osuvasti kahteen kategoriaan: pieneen aluepolitiikkaan ja suureen aluepolitiikkaan.

Pienellä aluepolitiikalla on tarkoitettu ns. tavallista aluepolitiikkaa, jolla on pyritty edistämään teollisuuden sijoittumista taantuneille alueille. Suomessa tätä pientä aluepolitiikkaa alettiin harjoittaa 1960-luvulta lähtien. Kehitysalueiden ja maa-seutukuntien teollinen toiminta kasvoikin nopeasti. Suurella aluepolitiikalla oli kuitenkin huomattavasti laajempi vaikutus.

Suurella aluepolitiikalla on viitattu laaja-alaisen hyvinvointivaltion rakentamiseen. Julkinen sektori ja yhteiskunnalliset palvelukset nousivat alueellisen kehityksen ja kaupungistumisen moottoreiksi 1970-luvulla. Kaupunkien ja kuntakeskusten asemaa vahvistivat hyvinvointivaltion reformit, kuten kunnallinen peruskoulu ja terveydenhoitojärjestelmä. Suuremmissa kaupunkikeskuksissa tärkeää roolia näytteli korkeakoulujärjestelmän voimakas laajeneminen.

Hyvinvointivaltion rakentaminen toi palveluiden ohella runsaasti työpaikkoja kaikkialle maahan, kun tarvittiin opettajia, sairaanhoitajia, sosiaalityöntekijöitä, lastentarhanopettajia ja muita julkisten palveluiden ammattiryhmiä. Samalla se tasapainotti aluekehitystä ja hillitsi perifeerisiltä alueilta Etelä-Suomeen suuntautunutta muuttovirtaa.

Globalisaatio ja uusi keskittyminen

Tasaista alue- ja yhdyskuntakehitystä jatkui aina 1990-luvun alkuun saakka, jolloin alkoi uuden keskittymisen vaihe. Muutos heijasteli aikamme rakennemuutosta. Aiemmin vahvasti kehittyvien paikkakuntien taustalla oli voimakas valtion rooli: yliopistot, suuret palvelulaitokset ja virastot, uudelleenjakava teollistaminen, tasaava hyvinvointipolitiikka jne. Viimeisen kymmenen vuoden aikana valtion tasaavaa asemaa aluekehityksessä on pyritty vähentämään.

Tässä tilanteessa kaupungistumiskehitys ei ole enää vastannut aiempaa mallia. Kasvavien kaupunkiseutujen joukko on ollut entistä harvalukuisempi. Menestyjiä olivat 1990-luvun loppupuolella viisi suurta kaupunkiseutua (Helsinki, Tampere, Turku, Jyväskylä ja Oulu) ja uutta kasvavaa teollisuuskaupunkia edustava Salo. Monilla aiemmin kasvaneilla kaupunkiseuduilla väkiluvun kasvu pysähtyi ja kääntyi jopa laskuun. Kasvun painopiste siirtyi myös yhä enemmän eteläiseen Suomeen.

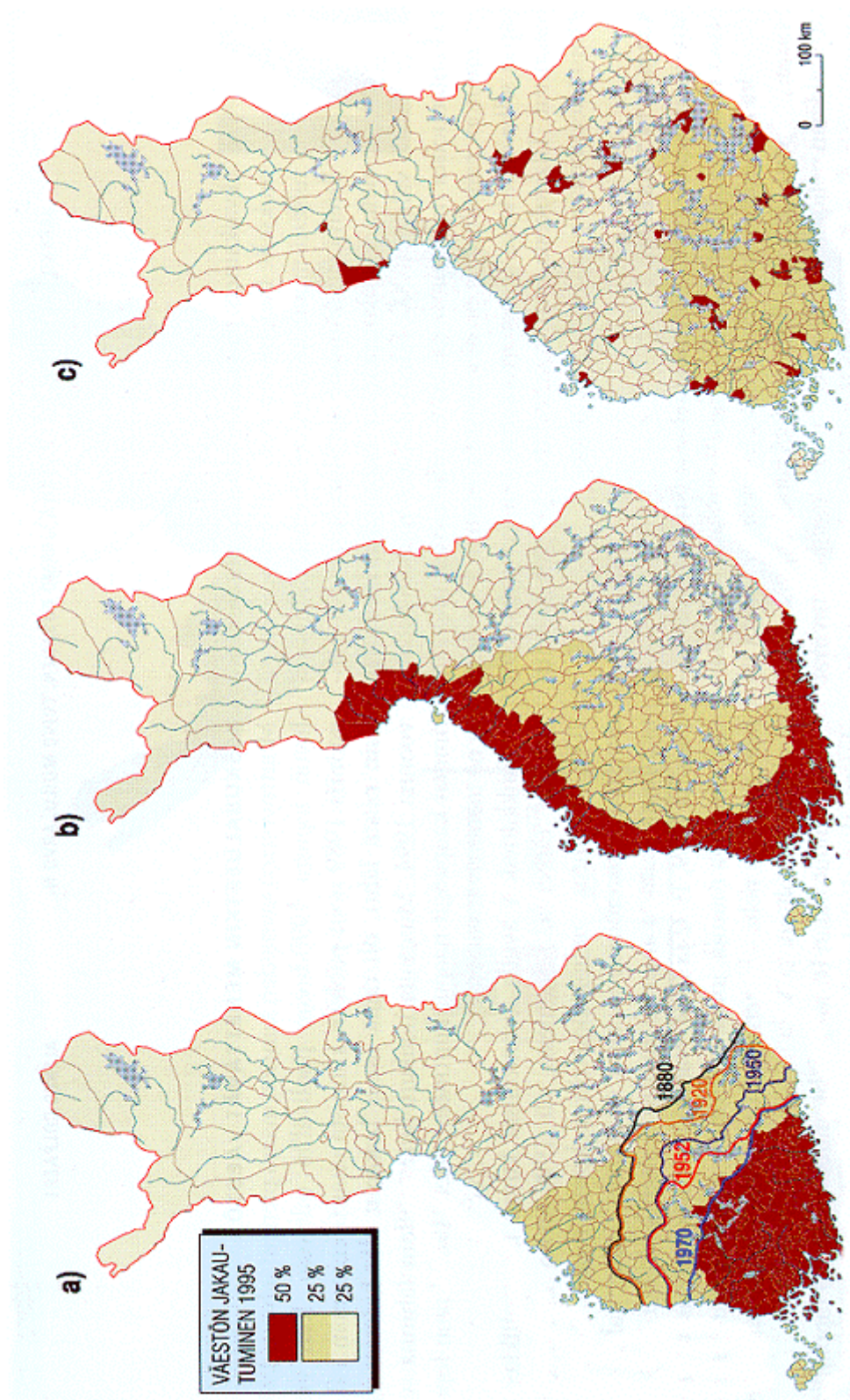
Kun aiemmin kaupunkiseutujen kasvu oli riippuvainen niiden kansallisesta asemasta, nykyisin niiden kehityksen nähdään johtuvan alueella sijaitsevien avainalojen menestyksessä globaalissa työnjaossa. Enää ei riitä, että kaupunki on pelkästään vahva maakunnallinen keskus osana Suomen kansallista kaupunkiverkkoa. Kasvavilla kaupunkiseuduilla onkin kaksi yhdistävää tekijää. Ne ovat Saloa lukuun ottamatta yliopistokaupunkeja, ja ne ovat Turkua lukuun ottamatta Nokia-kaupunkeja.

Tulevaisuuden näkymiä

Aluekehityksestä puhuttaessa maalaillaan usein synkkiä tulevaisuuden kuvia erityisesti itäisille ja pohjoisille osille maata. Väen sanotaan pakkautuvan yhä enemmän pääkaupunkiseudulle muun Suomen tyhjentyessä. Voidaan kuitenkin kysyä, onko kehitys todella näin dramaattista. Puhuttiinhan maaseudun tyhjentämisestä jo 60-luvun suuren muuton mainingeissa. Elämänmeno on hiljentynyt syrjäisellä maaseudulla, mutta loppujen lopuksi vain hyvin harvat kylät ovat kokonaan tyhjentyneet.

John Westerholm on esittänyt kolme tapaa hahmottaa Suomen asutusrakennetta. Kartoissa (*kuva 1*) Suomen kunnat on jaettu kahteen osaan, joissa kummassakin asuu puolet maan väestöstä. *Kartasta a* huomataan että väestön painopiste on koko ajan siirtynyt etelään päin, eikä ole syytä epäillä, etteikö sama kehitys jatkuisi tulevaisuudessakin. Tosin on huomattava, että väestön painopiste on aina ollut eteläisessä Suomessa eikä siirtymä ole niin dramaattinen kuin usein sanotaan.

Kuva 1: Väestön jakautuminen alueellisesti Suomessa v. 1995 (Lähde: John Westerholm & Pauliina Raento (toim): Suomen Kartasto 1999. Kartat julkaistu Suomen Maantieteellisen Seuran luvalla).

Kartoilla voi esittää asioita tiettyjä tarkoituseriä silmällä pitäen. Tätä karttaahan on käytetty eri tarkoituksissa korostamaan juuri Etelä-Suomen ja muun Suomen välisiä kehityseroja. Saman asian voi kuitenkin esittää eri tavoin, kuten *kartta b* osoittaa. Kuva Suomen väestön painopisteestä muuttuu aivan erilaiseksi. Puolet väestöstä keskittyykin Etelä-Suomen sijasta rannikkoseuduille.

Vielä enemmän kuva muuttuu, jos lähtökohdaksi otetaan suomalaiset kaupungit. Noin puolet maan väestöstä asuu *karttaan c* merkittyjen kaupunkien alueella. Tästä näkökulmasta väestön jakautuminen näyttää tiivistyvän vieläkin suppeammalle alueelle. Mutta samalla asutusrakenne näyttää myös hajautuneemmalta, kun painopiste on eri puolilla maata sijaitsevilla keskittymisillä.

Parempi olisikin sanoa, että väestö on pakkautunut taajamiin ja kaupunkiseuduille, sen sijaan että puhutaan väestön pakkautumisesta eteläiseen Suomeen. Väki on pitkälle keskittynyt suhteellisen hajallaan sijaitseviin kaupunkeihin ja muihin taajamiin. Kussakin maakunnassa on omat keskusseudunsa, joissa asuu suuri osa alueen asukkaista. Jokaisella kunnalla on myös omat tiiviisti asutut keskustaajamansa, joissa asuu usein yli puolet kunnan asukkaista. Väki painottuu etelään, koska siellä on enemmän ja suurempia keskuksia. Eri puolilla sijaitsevat keskuksat tulevat säilymään jatkossakin ja heijastavat vaikutustaan niitä ympäröiville alueille. Kaikki niistä eivät ehkä ole niin vetovoimaisia kuin aiemmin, mutta silti ne säilyvät vahvoina aluekeskuksina.

Trendiennusteita kyseenalaistava tekijä on se, että aluekehitys on aina ollut syklistä. Voimakkaan keskittymisen vaiheita on seurannut tasaisempi ja hajaantuneempaa kasvua edustava kausi. Tuolloin kasvun hedelmät tavallaan leviävät laajemmalle hyödyttäen myös muiden kuin kasvavien keskusseudujen kehitystä. 1970- ja 80-luvun hyvinvointivaltion kasvun vaihe on tästä viimeisimpänä esimerkkinä. Alueellinen kehitys ei etene trendinomaisesti jatkossakaan, vaan odotettavissa on myös tasaisemman alueellisen kehityksen vaiheita.

Jo nyt on havaittavissa merkkejä siitä, että keskittymisestä aiheutuvat työntekijät ovat korostumassa. Keskusseuduilla vallitseva työvoimapula vaikeuttaa jo monien yritysten toimintaa. Asuntojen saatavuudessa ilmenee ongelmia, ja mikä pahinta niiden hintataso on kohonnut monien ulottumattomiin. Monilla muun Suomen kaupunkiseuduilla asuntojen halvempi hintataso saattaa vaikuttaa monien ihmisten muuttopäätöksiin jatkossa. Myös uutta aluepolitiikkaa ollaan hahmottelemassa 30-40 seutukunnan varaan, millä aluekehitystä pyritään tasaamaan.

Alueellista tasausta tarvitaan

Keskeinen kysymys onkin se, missä määrin aluekehitykseen voidaan ja tulisi puuttua eriarvoisuuden vähentämiseksi. Joistakin todellisuuden tulkinnoista on taipumus tulla ainoita totuuksia, joille ei ole vaihtoehtoja. Tämän hetken ainoana totuutena tuntuu olevan se, että globaalia taloutta ohjaavat globaalit markkina-voimat, joita ei voi hillitä eikä hallita. Ne alueet ja seudut menestyvät, jotka pärjäävät globaaleilla markkinoilla. Markkinatalouden mekanismit hoitavat aluekehityksen ohjailun ilman valtion väliintuloa. Tällainen ajattelu edustaa kuitenkin vahvaa ns. rakennedeterminismia. Sen mukaan kehitys ohjautuu yhteiskunnan rakenteista käsin ilman, että toimijoilla olisi mahdollisuuksia vaikuttaa siihen.

Aluekehityksen eriarvoisuuteen tulisi nähdäkseni puuttua ja pyrkiä tietoisesti ta-soittamaan alueellisia eroja. Tätä voidaan perustella yhtäältä tasa-arvoon ja oi-keudenmukaisuuteen liittyvänä arvokysymyksenä ja toisaalta kansainvälistä kil-pailukykyä antavana taloudellisena kysymyksenä. Nämä tekijät liittyvät kiinteästi toisiinsa.

Koko maan asuttuna pitämistä on perusteltu puolustuspoliittisilla syillä, teolli-suuden raaka-ainehuollolla tai maatalouden omavaraisuudella. Ne ovat kaikki hyviä perusteita, mutta eikö alue-erojen tasaamista voitaisi perustella myös alu-eellisella oikeudenmukaisuudella. Oikeudenmukaisuuden tavoite on arvo sinän-sä, mutta se tuottaa myös taloudellista menestystä. Sosiaalista luottamusta syn-nyttävä vahva sosiaalinen pääoma on ollut kansallinen vahvuutemme ja maan menestymisen yksi taustatekijä. Aluekehityksen tasaaminen on yksi osa tätä ko-konaisuutta.

Suomalaiset kaupunkiseudut, Helsinki mukaan lukien, ovat auttamatta pieniä kansainvälisessä kilpailussa. Ainoa mahdollisuus on kapea erikoistuminen, mikä tuo tullessaan yksipuolisuuteen liittyvät riskit. Suomi kansakuntana puolestaan muodostaa yksikön, joka on inhimilliseltä pääomaltaan, kooltaan ja monipuoli-suudeltaan jollakin tavalla kilpailukykyinen.

Olisikin varottava luomasta sellaisia mielikuvia, joissa Suomi ikään kuin koostuisi toisistaan irrallisista ja keskenään kilpailevista yhdyskunnista sekä seuduista. Huomattavasti hedelmällisemmän lähtökohdan antaa ajatus paikkakuntien muo-dostamasta verkostosta. Tällaiseen verkostoideaan sisältyy kilpailuelementti. Sa-malla siihen liittyy ymmärrys paikkakuntien keskinäisestä riippuvuudesta, yh-teistoiminnasta ja riskien tasaamisesta. Oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon pe-riaatteet ovat tällaisen verkostoajattelun kantavia voimia.

Lähteet

Rannikko, Pertti & Jarmo Kortelainen (1992). Yhdyskunnat ja restrukturaatio. Tutki-muksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Jo-ensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 104.

Vartiainen, Perttu (1997). Maaseutuyhteiskunnasta monikasvoiseen kaupungistumi-seen. Teoksessa Suomi 80 - kuokasta kännykkään. Suomen kuntaliitto, Helsinki.

Westerholm, John (1999). Asutus harventuu ja keskittyy. Teoksessa John Wester-holm & Pauliina Raento (toim): Suomen Kartasto 1999. WSOY, Helsinki.

Kirjoittajan yhteystiedot:

Jarmo Kortelainen, professori

Joensuun yliopisto, maantieteen laitos

Puh.: (013) 251 2456

S-posti: jarmo.kortelainen@joensuu.fi

Guy Ahonen, professori
Ruotsalainen kauppakorkeakoulu

OSAAMISPÄÄOMA JA HILJAINEN TIETO

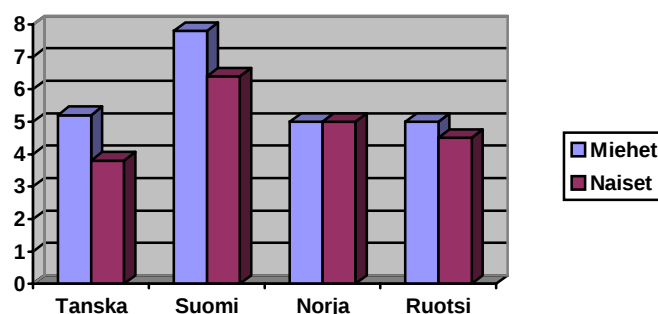
Yhteenveto

Tieto on kilpailukyvyyn keskeinen tekijä. Tieto poikkeaa kuitenkin osaamisesta, joka on toimintakyvyksi muuttunutta tietoa. Osaamispääoma puolestaan on yritysten aineetonta, voittoa tuottavaa pääomaa. Osaamispääoman tärkein ominaisuus on kyky tuottaa innovaatioita, jotka uudistavat yrityksen prosesseja, tuotteita ja palveluja. Innovatiivisuuden taustalla on erityisesti hiljaisen tiedon muuntuminen näkyväksi tiedoksi. Monet yrityksen saneerausstrategiat heikentävät nimenomaan tätä muuntumisprosessia, mikä vaikeuttaa yrityksen selviytymistä pitkällä aikavälillä.

Tieto lisää tuottavuutta

Koulutuksen lisääminen on jo pitkään ollut suomalaisen yhteiskunta- ja talouspolitiikan keskeisiä lähtökohtia. Taustalla on ollut ajatus, että koulutus parantaa työvoiman tuottavuutta ja näin ollen myös koko kansakunnan hyvinvointia. Useat tutkimukset tukevat tätä näkemystä. Esimerkiksi Asplundin et.al. (1974) tekemien tutkimusten mukaan yhden koulutusvuoden elinikäinen tuotto on Suomessa noin 8%, mikä on selvästi enemmän kuin muissa pohjoismaissa (ks. kuva 1).

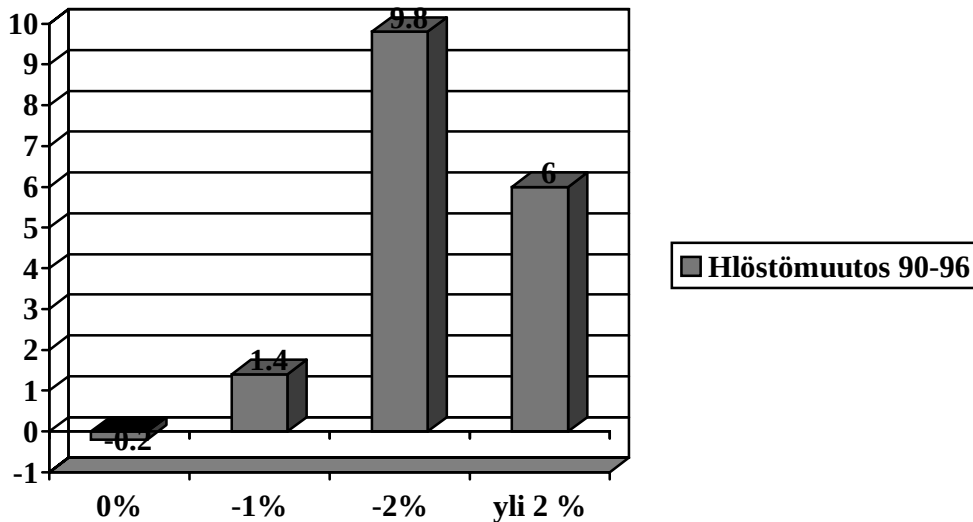
Kuva 1. Yhden koulutusvuoden tuotto Pohjoismaissa

Lähde: Asplund et.al. 1994, 72

Koulutuksen vaikutus näkyy myös yritystasolla. Ylöstalon (1999, 25) tekemissä tutkimuksissa on käynyt ilmi, että ne yritykset jotka panostavat koulutukseen kasvavat nopeammin kuin ne, jotka sitä eivät tee (ks. kuva 2)

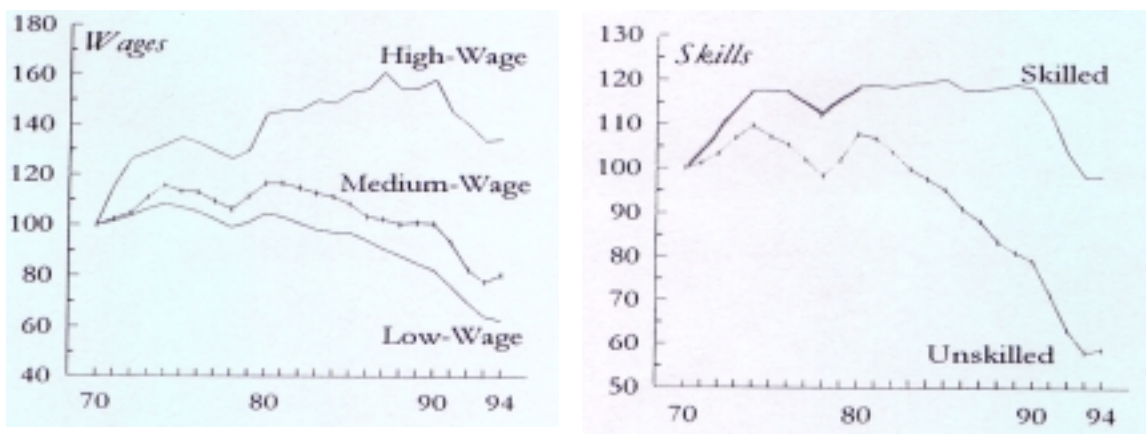
Kuva 2. Koulutusinvestoinnit % palkkakuluista ja henkilöstömuutos 1990-96

Lähde: Ylöstalo 1999: 26

Uuden teknologian aikaansaama globalisaatio aikaansaa Suomen kaltaiselle korkean hintatason taloudelle erityisiä kilpailupaineita. Hintakilpailu vaikeutuu tai tulee peräti mahdottomaksi. Tämän seurauksena Suomen elinkeinoelämä joutuu valitsemaan päästrategiakseen tuotekehityksen ja innovaatioiden strategian. Periaatteessa se pystyy näin välttämään kilpailun luomalla tilapäisiä monopoleja. Monopolimarkkinoilla myyjä määrää hinnan. Äskettäin tehdyn selvityksen mukaan Suomen teollisuuden työvoimarakenne on viime vuosikymmeninä kehittynyt niin, että korkeapalkkaiset ja hyvin koulutetut alat ovat pärjänneet paremmin kuin matalapalkka- ja matalakoulutusalat (ks. kuva 3)

Kuva3. Työvoiman kehitys teollisuudessa palkkatason ja taitojen mukaan.²

² Lähde: Etla/Sitra (1998): Small Country Strategies in Global Competition

Strategiat kohdistumassa yritysten voimavaroihin

Osaamisen ja innovaatioiden merkityksen kasvaminen näkyy myös yritysten strategisessa suunnittelussa. Suttonin (1998) mukaan strategiatrendit ovat läpikäyneet seuraavat vaiheet:

- Teknologia-lähtöisyys (1950-1960)
 - Suuruuden ekonomia
 - Kasvu ja eriytyminen
 - Tuotteen elämänsykli
- Laatu-ajattelu (1960-1970)
- Lean-ajattelu (1980)
- Innovatiivisuus (1990)

Tämän mukaan strategisessa ajattelussa ollaan kääntymässä markkina- ja kilpailijaorientaatiosta resurssiorientaatioon. Tämä sama ilmenee myös Balanced Scorecardin (Kaplan & Norton 1996) saamasta valtavasta suosiossa.

Myös innovaatioprosessin suhteen on tapahtunut kehitystä. Suttonin (1998) mukaan innovaatio-ajattelussa on läpikäyty seuraavat vaiheet:

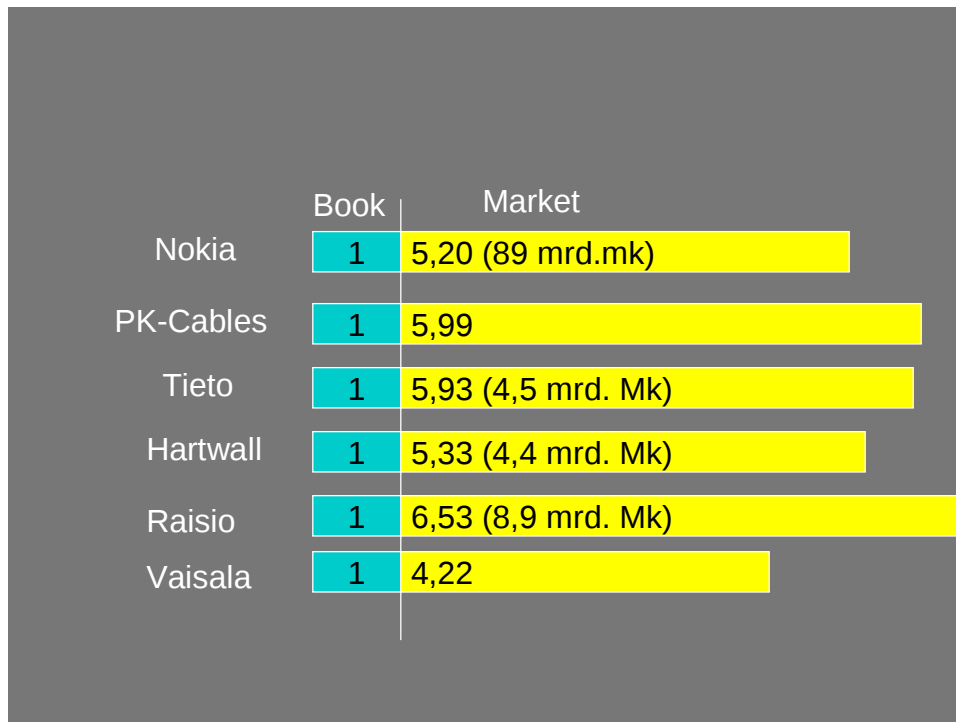
- Moderni lähtökohta
 - jatkuva prosessi
 - koko henkilöstön asia
- Klassinen ajattelu
 - R & D
 - pitkän kehittelyn hedelmät
- Post-moderni ajattelu
 - verkostot
 - syvällinen tieto (fundamental knowledge)

Kehityksen oleellisena piirteenä on, että innovaatioiden tuottaminen ensin miellettiin erilliseksi osaksi yrityksen toimintaa, mutta että siitä on ajan myötä tullut yhä integroidumpi osa yrityksen muuta toimintaa. Sama asia pätee myös esimerkiksi yrityksen markkinointitoimeen (Grönroos 1987).

Markkina-arvo menestyksen mittarina

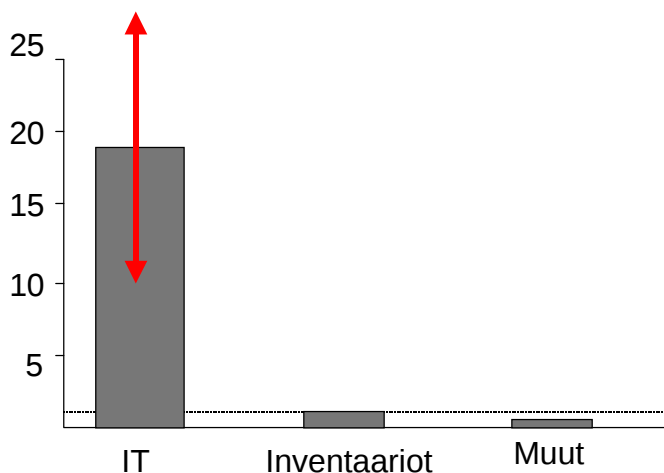
Nopeasti muuttuvassa maailmassa mennyttä aikaa kuvaavan informaation merkitys on vähenemässä. Erityisesti pääomamarkkinoilla pyritään hahmottamaan yritysten tulevaisuuden tuotto-ennusteita. Eräs tapa määritellä yrityksen liikearvo on sanoa, että se on odotettavissa olevien tuottojen diskontattu summa (Kallunki, Martikainen, Niemelä 1999, 88). Menestyvien yritysten markkina-arvo ylittääkin useimmiten moninkertaisesti niiden kirjanpito-arvon (ks. kuva 4).

Kuva 4. Eräiden yritysten markkina- ja kirjanpitoarvojen suhteita 1997

Markkina-arvon analyysi on kiinnittänyt huomion niihin tekijöihin jotka ovat tuottokyvyn taustalla. Brynjolfssonin ja Yangin (1999) tutkimukset ovat paljastaneet markkina- ja kirjanpitoarvon välisen suhteen erityispiirteitä. Tutkiessaan amerikkalaisten pörssiyritysten IT-investointeja he havaitsivat *kuvan 5* mukaiset keskimääräiset M/B-arvot.

Kuva 5. Eri omaisuusryhmien Market-to-Book arvoja USA:ssa

Lähde: Brynjolfsson & Yang, 1999,33

Merkillepantavaa mainitussa tutkimuksessa on, että IT-investointien markkina-arvokerroin vaihtelee 10 ja 30 välillä, kun se inventaarioiden kohdalla on noin 1 ja muun varallisuuden kohdalla alle 1. Tämä selittyy osittain sillä, että amerikkalainen kirjanpitokäytäntö hyväksyy vain laite-investoinnit vietäväksi kirjanpidon taseeseen. Kaikki järjestelmien käyttöönottoon, määrittelyyn, koulutukseen jne. liittyvät kulut kirjataan kirjanpidoissa kuluiksi. Markkinat tavallaan korjaavat tämän kirjanpidollisen virhekirjauksen.

IT-investoinnit eivät ole ainoa meno-erä jota kohdellaan kirjanpidollisesti kaltoin. Muita vastaavia ovat tutkimus- ja kehitysmenot, markkinointimenot, kompetenssin kehittämismenot, organisaation kehittämismenot ja verkostoitumismenot. Näitä kaikkia menoja voidaan kutsua osaamispääoma (Intellectual Capital)-menoiksi (Työministeriö 2000). Yhteistä niille on, että ne ovat pitkävaikutteisia menoja, jotka lisäävät yrityksen tulevaisuuden tuotto-ennustetta.

Joukko kansainvälisiä tutkijoita on alkanut analysoida liikekirjanpidon tilinpäätöksen rakennetta ja siihen liittyviä ongelmia. Sveiby (1997), Edvinsson ja Malone (1997) sekä Stewart (1997) ovat päätyneet siihen, että yrityksen tase olisi syytä jakaa neljään lohkoon nykyisen kahden sijasta. Voisimme kutsua tätä uutta konseptia vaikkapa ”täydelliseksi” taseeksi (ks. kuva 6)

Kuva 6. Yrityksen ”täydellinen tase”

	Omaisuus	Pääoma	
Aineellinen			Näkyvä
		OP	
Aineeton	HC Sisäiset rakenteet Ulkoiset rakenteet	Ylim. markkina-arvo	Näkymätön

Vrt: Sveiby 1997

Perinteisessä taseessa esiintyvät vain ne erät joita täydellisessä taseessa kutsutaan aineelliseksi varallisuudeksi ja näkyväksi pääomaksi. Täydellisessä taseessa on näiden lisäksi aineetonta varallisuutta ja näkymätöntä pääomaa. Viimemainittui-

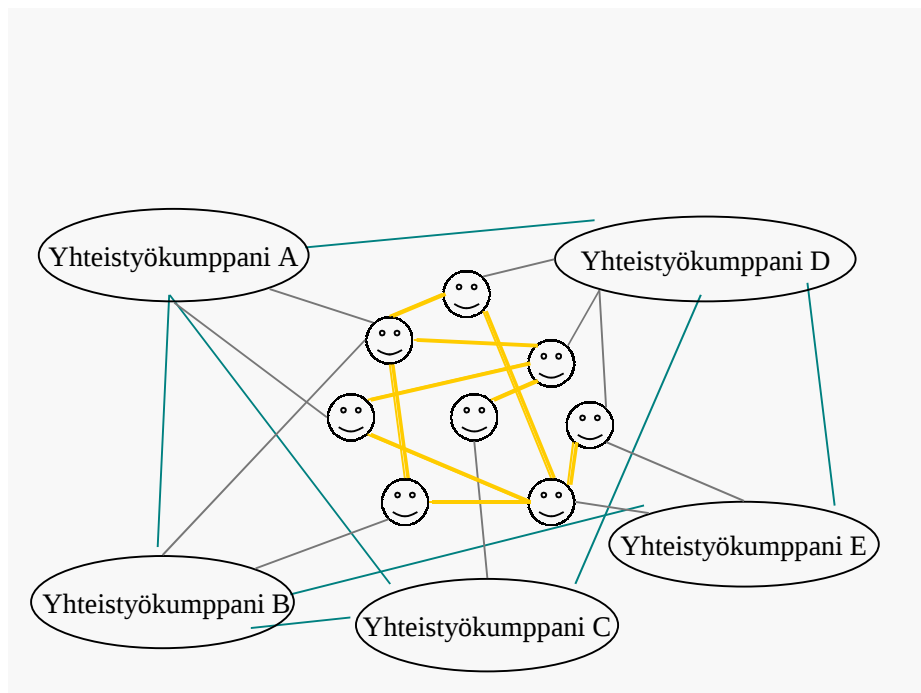
hin on kiinnitetty huomiota nimenomaan siitä syystä, että nk. osaamisintensiivisillä yrityksillä näyttää olevan näkymätöntä pääoman selvästi enemmän kuin pääomavaltaisilla yrityksillä. Alan kirjallisuudessa on päädytty määritelmään jonka mukaan yrityksen näkymätöntä pääomaa vastaa yrityksen osaamispääoma (Intellectual Capital). Nimitys on sikäli onneton, että laskentatoimen teoria yleensä sijoittaa pääoman taseen kreditpuolelle, eli vastattaviin. Mutta niinpä käsitteen luoja ei olekaan kirjanpidon ja laskentatoimen ammattilaisia, vaan muiden alojen edustajia.

Yrityksen osaamispääoman havaitseminen ja määrittely kirjanpidon termein on ollut sikäli hedelmällistä, että se on pannut alulle intensiivisen keskustelun yrityksen osaamispääoman rakenteesta. Alan kirjallisuuden perusteella voidaan sanoa, että on alkanut syntyä yksimielisyyttä siitä, että yrityksen osaamispääoma koostuu henkilöstön yksilöihin kiinnittyneestä henkisestä pääomasta (Human Capital = HC), yrityksen sisäisistä rakenteista ja yrityksen ulkoisista rakenteista. Sisäisiä rakenteita ovat esimerkiksi yrityskulttuuri, kommunikaatio- ja tiedonkeruujärjestelmät. Sveiby lukee myös tekijänoikeudet tähän ryhmään. Ulkoisia rakenteita ovat yrityksen asiakaskontaktit, yhteistyö- partnerit, alihankkijaverkostot, jne.

Kommunikaatio, verkostot ja innovaatiot

Monet tutkijat ovat sitä mieltä, että nimenomaan verkostot ovat se osa osaamispääomaa jotka aiheuttavat käynnissä olevan taloudellisen vallankumouksen (Castells 1996). Verkostopääoma on kuvattu kuvassa 7.

Kuva 7. Verkostopääoma

Yllä olevassa kuvassa pyöreät päät edustavat yrityksen yksittäisiä työntekijöitä ja viivat yksilöiden keskinäisiä kommunikaatiolinkkejä ja linkkejä yksilöiden ja yrityksen sidosryhmien välillä. Näistä sidosryhmistä asiakkaat ovat tietenkin tärkein ryhmä.

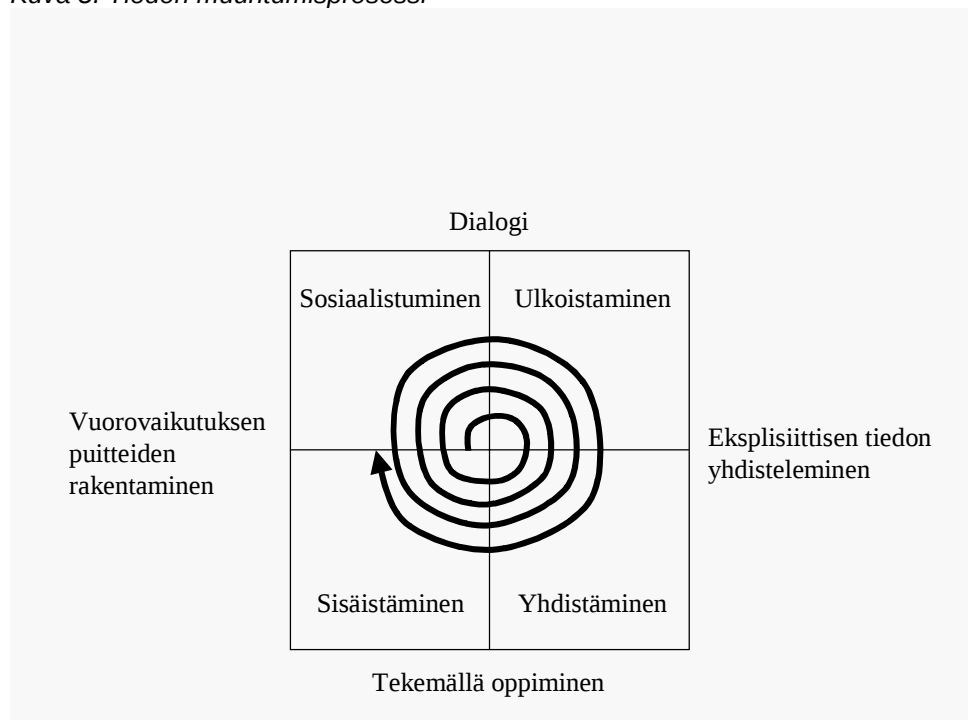
Verkostojen kasvu ja kaikinpuolinen kehitys ei ole yllättävää kun ajatellaan IT-tekniologian huikeaa kehitystä. Tästä esimerkkeinä ovat seuraavat faktat:

- 40 vuodessa tietokoneiden teho on kasvanut miljardikertaisesti
- Vuonna 2000 tietokoneen prosessiteho on 10 000 000 kertaa suurempi kuin vuonna 1975
- Vuonna 2000 tavallisen Ford-auton elektroniikka-varustus oli suurempi kuin se jota NASA käytti lähettäessään Apollon kuuhun
- Vuonna 1970 Encyclopedia Britannican lähettäminen sähköisesti USA:n poikki maksoi 187 USD, nyt koko Library of Congressin lähettäminen maksaisi 40 USD

(Economist 23.9.2000)

Japanilaiset innovaatiotutkijat Nonaka ja Takeuchi (1995) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että innovaatioiden syntymisen kannalta kommunikaation määrä ei ole niin ratkaiseva kuin sen laatu. Heidän mukaansa ratkaisevaa on tiedon muuntuminen muodosta toiseen tuottaa uutta tietoa. He ovat kuvanneet prosessia seuraavasti (*kuva 8*)

Kuva 8. Tiedon muuntumisprosessi

Tiedon muuntumisprosessissa eri organisaation tasoilla on eri funktiot seuraavasti:

YKSILO	kantaa hiljaista tietoa
RYHMÄ	luo uutta tietoa
ORGANISAATIO	mahdollistaa uuden tiedon tuottamisen

(Nonaka & Takeuchi 1995: 225)

Tässä prosessissa Nonaka ja Takeuchi tähdentävät nimenomaan hiljaisen tiedon merkitystä. Hiljaista tietoa on se osaaminen, joka ei esiinny verbaalisessa muodossa organisaatiossa. Se voi olla julkituomattomia arvoja ja arvioita, tekemällä opittuja toiminta-tapoja, kokemuksen perusteella saatua tietoa asiakkaiden mieltymyksistä jne.

Uuden tiedon mahdollistamisen ehdot ovat seuraavat:

- organisatorinen intentio (strategia)
- yksilön autonomia
- luova kaaos
- redundanssi (pällekkäisyys)
- kulttuurien kirjo

(Nonaka & Takeuchi 1995: 74)

Tämän lisäksi Nonaka ja Takeuchi mainitsevat Sengen (1990) oppivan organisaation tunnusmerkit:

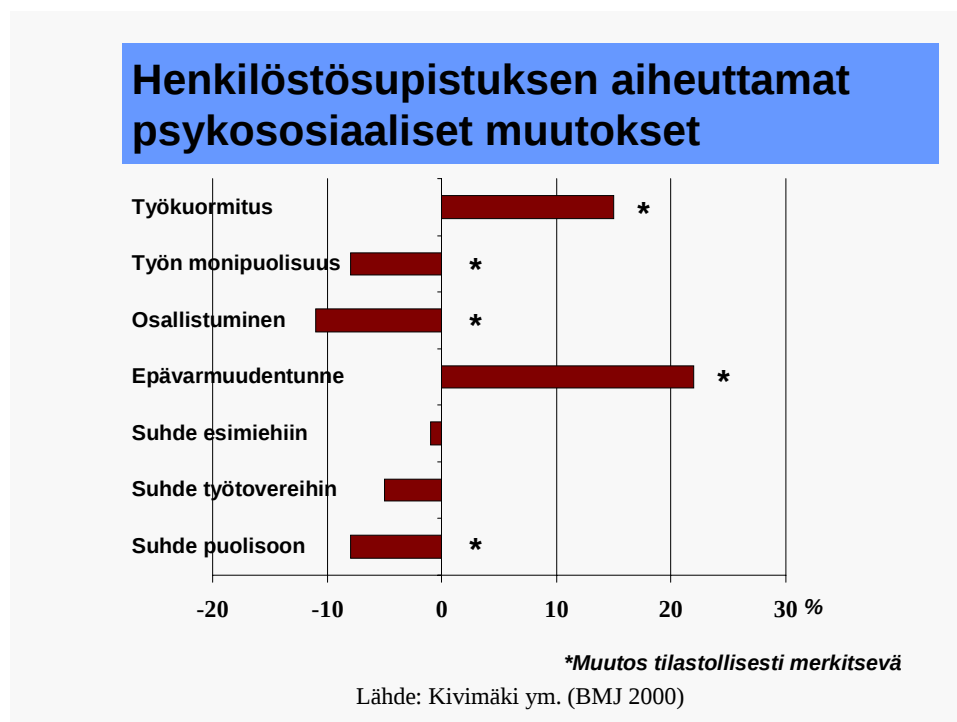
- systeemiajattelu
- yksilöiden elämänhallinta
- kyseenalaistaminen
- yhteinen visio
- tiimioppiminen

Hiljainen tieto välittyy organisaation muille jäsenille määrättyssä tilassa, jota Nonaka kutsuu "ba"-tilaksi (Nonaka 2000), jolle ominaista on:

- love (rakkaus)
- care (välittäminen)
- trust (luottamus)
- commitment (sitoutuminen)

Uuden tiedon organisatoriset edellytykset asettavat uuteen valoon monet länsimaiset organisaation kehittämisen menetelmät. J. Vahteran tutkimusryhmä on esimerkiksi tutkinut henkilöstösupistusten vaikutuksia kunta-alalla ja saanut seuraavanlaisia tuloksia (*kuva 9*).

Kuva 9. Henkilöstösupistusten vaikutuksia

Diagrammista voimme havaita, että käytännöllisesti katsoen kaikki henkilöstösupistusten vaikutukset ovat organisaation innovaatiopotentiaalia heikentäviä. Tässä valossa pääomamarkkinat toimivat lyhytjänteisesti palkitsemalla yritys-saneeraajaa nousevin kurssein. Tosin tutkimukset osoittavat, että saneeratun yrityksen markkina-arvo palautuu alle lähtöhinnan noin kolmen vuoden sisällä (Hamel & Prahalad 1994, 11)

Lähteet:

- Asplund, R. et.al. (1994): Human Capital Creation in an Economic Perspective. Physica Verlag ja ETLA, Helsinki.
- Brynjolfsson, E. & Yang, S. (1999): The Intangible Costs and Benefits of Computer Investments: Evidence from the Financial Markets. Paper presented at the 2nd Intangibles Conference, May 27-28, New York University.
- Castells, M. (1996): The Rise of the Network Society. Vol. 1. Blackwell Publishers. Oxford.
- Economist 23.9.2000
- Edvinson, L. & Malone, M.: Intellectual Capital. Harper Collins Publishers, New York 1997
- Etlä/Sitra (1998): Small Country Strategies in Global Competition. Helsinki
- Grönroos, C. (1987). Marknadsföring i tjänsteföretag. 2. upplagan. Liber. Lund
- Hamel G & Prahalad, C.K. (1994): Competing for the Future. Harvard Business School Press. Boston, Massachusetts.
- Kallunki, J.P., Martikainen, T. & Niemelä, J. (1999): Yrityksen arvonmäärittäminen. Kauppa-kaari, Helsinki
- Kaplan, R.S & Norton, D.P. (1996): Using Balanced Scorecard as a Strategic Management System. Harvard Business Review, Jan-Feb., 440-444.

- Kivimäki, M, Vahtera,J, Pentti,J, Ferrie, J. (2000): British Medical Journal, Vol. 320, 971-975
- Nonaka,I (2000): Esitelmä Helsinki, huhtikuu
- Nonaka, I. & Takeuchi, H (1995): The Knowledge Creating Company. Oxford University Press.
- Senge, P. (1990): The Fifth Discipline. Doubleday Publishers, New York.
- Sutton,c: (1998): Strategic Concepts. Macmillan Press Ltd. London.
- Sveiby, Karl-Erik: The New Organizational Wealth. Berrett-Koehlers Publishers, San Francisco 1997
- Stewart, T: Intellectual capital. Nicholas Brealey Publishing, London 1997.
- Työministeriö (2000): Tietoyhteiskunnasta osaamisyhteiskuntaan. Innovatiivisuudella työllisyyttä. Helsinki.
- Ylöstalo, P (1999): Yritykset työllistäjänä. Liiteosa teoksessa: Tiedon valtatieltä luovuuden lähteelle. Työministeriö, Helsinki

Kirjoittajan yhteystiedot:

Guy Ahonen, professori
Ruotsalainen kauppakorkeakoulu
Puh.: (09) 431 33350, 0500 477 727
S-posti: guy.ahonen@shh.fi
WWW: <http://www.shh.fi/~ahonen/>

*Karri Paavilainen, toimitusjohtaja
Sedecon Consulting*

SOSIAALINEN PÄÄOMA

Kansantaloudellinen aktiviteetti yhteiskunnassa ei ole pelkästään yksilöiden suoriutumista tehtävistään, vaan yhä useammin ihmisten yhteenliittymien, organisaatioiden ja verkostojen yhteistyön tuloksia. Perinteisestä yksilölle rakentuvasta organisaatiokäsityksestä siirrytään yhä enemmän verkostopohjaiseen ja aidolle yhteistyölle rakentuvaan organisaatiokäsitykseen. Voidakseen toimia, nämä ihmisten yhteenliittymät ja verkostot tarvitsevat polttoaineekseen **sosiaalista pääomaa**. Yksinkertaisimmillaan sosiaalinen pääoma on vuorovaikutussuhteissa ilmenevää luottamusta. Se kertoo, vallitseeko organisaatiossa henkilöiden välillä keskinäinen luottamuksen ilmapiiri vaiko keskinäinen kyräily.

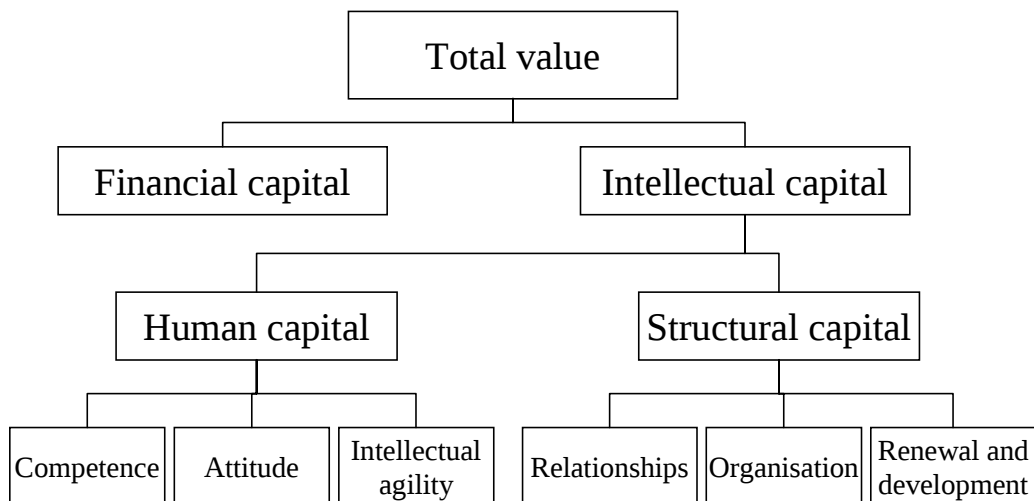
Sosiaalinen pääoma on tällä hetkellä tekijä, joka on noussut liikkeenjohdon ja edelläkävijä organisaatioissa kuumaksi puheenaiheeksi. Viimeistään sen jälkeen, kun suomalaiskansallinen ikoni Nokia toi esille talousalan lehdessä (Talouselämä 37/2000) sen, että sosiaalinen pääoma ja luottamus ovat yrityksen eräs tärkeimmistä onnistumisen takaavista elementeistä, on sosiaalisen pääoman huomioarvo noussut kohisten.

Sosiaalinen pääoma juontaa käsitteenä juurensa sosiologiasta ja yhteiskuntatieteistä. Näillä saroilla on tehty merkittäviä panostuksia aiheen tutkimiseksi ja kehittämiseksi. Suomalainen edelläkävijä ilmiön akateemisessa tutkimisessa on muun muassa sosiologian professori *Kaj Ilmonen* Jyväskylän yliopistosta. Tunnetuimpia ulkomaisia puolestapuhuja on ollut amerikkalainen professori *Robert Putnam*. Tekemiensä havaintojen perusteella Putnam on erityisen huolissaan amerikkalaisen yhteiskunnan sosiaalisen pääoman hupenemisesta ja tämän aiheuttamista lieveilmiöistä.

Yhteiskuntatieteistä lähteneet sovellutukset ovat ymmärrettävästi painottuneet enimmäkseen erilaisten kansalaisyhteisöjen toimintaan. Vasta viime aikoina sosiaalisen pääoman ajatusta on alettu merkittävästi käyttämään liiketaloudellisessa ympäristössä. Sosiaalisen pääoman käsite taloudellista hyötyä hakevissa yhteisöissä, yrityksissä, pohjautuu hyvin pitkälle juuri yhteiskuntatieteen pohjalta tehtyihin havaintoihin. Sosiaalinen pääoma rakentaa itse asiassa siltaa yhteiskuntatieteiden ja liiketaloustieteen välille. Yhteisön sosiaalinen hyvinvointi ja vastuullisuus sekä taloudellinen kukoistaminen voivat olla olemassa yhtäaikaan. Jopa niin, että yhteisön sosiaalinen hyvinvointi edeltää taloudellista hyvinvointia, eikä toisinpäin. Yhteiskuntatieteissä sosiaalista pääomaa on käsitelty makrotasolla sekä suurissa kansalaisyhteisöissä. Liiketaloustieteessä sosiaalista pääomaa on koetettu sisällyttää yksittäisen organisaation ja yritysverkoston teoriaan.

Pääomalähtöinen ajattelu on merkittävästi korostunut yritysten arvon määrittelyn yhteydessä viime vuosina. Eräänä laukaisevana tekijänä ovat olleet vaikeudet yritysten arvonmäärittelyssä. Perinteiset taseeseen pohjautuvat menettelyt ovat menettäneet merkitystään. Yritysten markkina-arvot eroavat paikoin hyvin mer-

kittävästi niiden tasearvoista. Arvon määrittelyn keinoja haettaessa on päädytty näkökulmaan, jonka mukaan erilaiset panostukset yritykset toimintaan voidaan nähdä pääomana. Tällöin taloudellisen panostuksen, kuten rahan, lisäksi voidaan nähdä, että henkilöiden mukanaan tuomat osaamispanostukset ovat inhimillistä pääomaa. Taloudellisten ja inhimillisten panosten lisäksi yrityksellä on myös rakenteellista pääomaa, joita ovat mm. asiakassuhteet, toimintamallit ja organisatorinen rakenne. Tämän ns. Intellectual Capital -ajattelun mukaisesti yrityksen pääoma voidaan jakaa *kuvassa 1* näkyviin luokkiin. Edelläkävijänä tässä pääomalähtöisessä ajattelutavassa ovat olleet mm. *Edvinsson, Malone ja Roos*.

Lähde: Roos et al. 1997

Kuva 1: Pääoman lajit.

Pääomalähtöinen ajattelutapa johtaa siihen mielenkiintoiseen kysymykseen, että jos inhimillisten voimavarojen - kuten osaaminen panostukset - ovat pääomaa, olisiko niitä kohdeltava silloin myös kuten pääomapanostuksia? Tällöin osaamispanostuksen tekijöillä olisi osittaiset omistajan oikeudet yrityksen suhteen. Tämä korostuisi todennäköisesti erityisesti yhtiökokouksen päätöksenteossa ja toisaalta oikeudesta osakkeiden arvonnousuun ja osinkoon? Perinteisesti inhimilliset panostukset ovat olleet kustannuksia, eivät investointeja. Usein niitä on siitä syystä myös kohdeltu ajattelelmattomasti.

Pääomalähtöinen ajattelutapa ei ole ottanut juurikaan huomioon sosiaalisen pääoman käsitettä. Tuon sosiaalisen liiman merkitystä on vasta ituna oivallettu liiketaloudellisessa kehikossa. Intellectual Capital -mallissa (*kuva 1*) sosiaalinen pääoma on se aine, jota tulisi löytyä laatikoiden välistä. Toisaalta voidaan ajatella, että sosiaalinen pääoma ei olisi pääomaa ollenkaan, koska sitä ei voi irrottaa ja siirtää muualle. Ilmiötä ei sinällään voi siis erottaa kantajistaan, eikä näiden välisistä suhteista. Tämä ei kuitenkaan vähennä sosiaalisen pääoman arvoa. Sosiaalinen pääoma on eräs merkittävimmistä tekijöistä, joka voi selittää suorituskykyeron kahden samanlaisen organisaation välillä.

Voidaan verrata kahta organisaatiota, joilla molemmilla on merkittävä rakenteellinen ja inhimillinen pääoma sekä teknologiset edellytykset. Kuitenkin toinen yrityksistä menestyy niitä hyödyntäen, kun taas toinen ei. Samoin voidaan ajatella

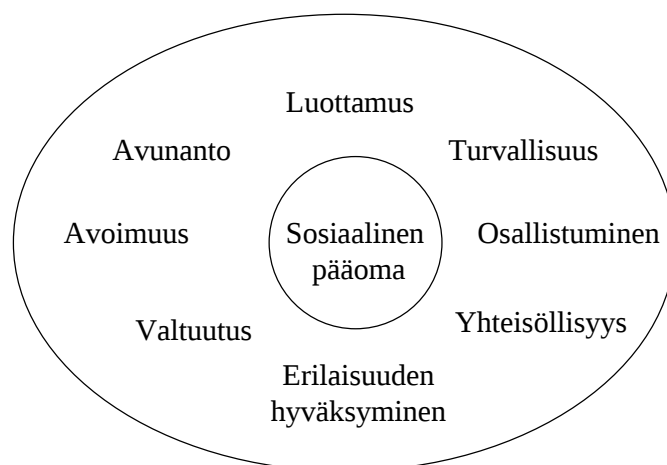
esimerkiksi kahta tiimiä, joissa molemmissa on tarvittavat työvälineet ja osaaminen. Toinen saa aikaiseksi merkittäviä tuloksia ja toinen ei. Sosiaalinen pääoma ratkaisee.

Työyhteisössä tulee olla sosiaalista pääomaa enemmän kuin inhimillistä pääomaa. Muutoin yhteisö ei kykene hyödyntämään omaamaansa inhimillistä pääomaa. Työryhmän kokonaisosaaminen ja suorituskkyky on paljolti kiinni siitä, miten työryhmä kykenee jakamaan ja yhdistämään osaamistaan. Paljon parjattu tiimijattelu on saanut yllättäen siis uuden puolestapuhujansa. Yhteisenä nimitäjänä uuden ajan tiimeissä on usein juuri osaaminen. Olennaista on se, kuinka tiimissä kyetään jakamaan ja yhdistelemään erilaisia osaamisia uudella tavalla. Suurin taloudellinen tehokkuus ei nousekaan yksioikoisesta yksilön edun tavoittelusta ja yksilöiden kilpailusta toisiaan vastaan, vaan yhteisestä onnistumisesta.

Suomalaisessa yhteiskunnassa moni tarvittavalla osaamisella ja välineillä varustettu yhteisö ei kykene erinomaiselle suoritustasolle, koska yhteisön sosiaalinen pääoma ei ylitä sen taloudellisia, rakenteellisia ja inhimillisiä voimavaroja. Tämä havainto luo mielenkiintoisen näkökulman myös ajankohtaiseen kompetenssi-pohjaiseen kehittämistyöhön. Huomattavia voimavaroja uhrataan osaamisen mittaamiseen ja kehittämiseen. Toisinaan saattaisi olla huomattavasti hyödyllisempää keskittyä rakentamaan sosiaalista pääomaa. Jo lähtökohtaisestihan osaaminen on taidon soveltamista sosiaalisessa kontekstissa.

Sosiaalisen pääoman merkitys korostuu osaamisintensiivisessä yhteiskunnassa taloudellisen menestyksen takaamisessa. Se, joka kykenee hyödyntämään osaamistaan parhaalla tavalla, menestyy. Yhä enemmän organisaatiot toimivat tiiminä, verkostoina ja yhteisöinä. Ilman sosiaalista pääomaa nämä rakennelmat eivät toimi. Jos toimijoiden välillä ei ole keskinäistä luottamusta, se haittaa tiedonkulkua, tiedon jakamista, oppimista ja kommunikaatiota. Ilman näitä perusosasia merkittävät innovaatiot ovat mahdottomia.

Sosiaalisen pääoman alkeishiukkasten jäljittäminen liiketaloudellisessa kontekstissa on kuin atomin pienimpien osien etsintää hiukkaskiihdyttimellä. Tutkimustyö aiheen ympärillä on vielä paljolti kesken.

KUVA 2. Sosiaalisen pääoman osatekijöitä

Luottamus, johon sosiaalinen pääoma usein kulminoituu, ei ole riittävän selittävä tekijä sosiaaliselle pääomalle organisatorisessa yhteydessä. Luottamuksen lisäksi muita perusosasia näyttäisivät olevan mm. turvallisuus, yhteisöllisyys, keskinäinen vastuu, osallistuminen, valtuutus, avoimuus ja avunanto.

Osatekijöiden tunnistaminen ja validointi vaatii vielä paljon tutkimustyötä. Liiketaloudellisesta ja johtamisnäkökulmasta ilmiön osatekijät on tunnistettava paremmin, jotta niitä voidaan johtaa ja kehittää. Sosiaalista pääomaa ei käsitteenä voi sinällään mitata. Ainoastaan purkamalla käsite osatekijöihin, voidaan ilmiön olemassaolo todentaa. Tämä mahdollistaa rajoitetusti myös ilmiön mittaamisen. Mitattavuus auttaa jäsentämään ja muuntamaan periaatteen käytännön tekemiseksi voittoa tavoittelevissa organisaatioissa. Johdon rooli organisaatiossa on keskeinen sosiaalisen pääoman suhteen. Johto voi esimerkiksi tukea ja kannustaa sosiaalisen pääoman ilmenemistä. Sosiaalista pääomaa ei voi tuoda ulkopuolelta. Se ilmenee ihmisissä ja heidän keskinäisessä vuorovaikutuksessaan, mikäli organisaation ilmapiiri, arvot ja kulttuuri tukevat tätä. Sosiaalisen pääoman luominen ja ylläpitäminen ovat osaamisintensiivisen kilpailun keskeisimpiä menestystekijöitä ja siten suurimpia haasteita 2000-luvun alun organisaatioiden kilpailukyvyille.

Kirjoittajan yhteystiedot:

Karri Paavilainen, toimitusjohtaja

Sedecon Consulting

Puh.: (09) 525 95 50

S-posti: karri.paavilainen@sedecon.fi

Jakke Holvas
Helsingin Yliopisto

TYÖ JA EI-TYÖ. TYÖN RAJAT 2000-LUVULLA

Aloitan pienellä käsitteenmäärittelyllä.

Antiikin kreikkalaiset käyttivät vapaasta ajasta sanaa *skhole*. Kreikan sana *skhole* tarkoittaa vapautta käytännön huolista tai vaivannäöstä. *Skhole* on edellytys keskustelulle ja filosofialle (ks. esim. Platon 121a, 172cd, 258e; Sihvola 1991: 285).

Sen sijaan muinaisessa kreikan kielessä eikä latinan kielessä työlle löydy sanaa. (Finley 1977: 38). Sana, jonka merkitys muistuttaa eniten nykyistä sanaa työ oli kreikkalaisille *ponos*. *Ponos* merkitsi *vaivaa*, (ks. esim. Platon 368 c) ja *ponos* liitettiin orjiin.³

Työ voidaan määritellä monin eri tavoin, mutta otan tällä kertaa lähtökohdaksi juuri ponoksen. Lähden siitä, että *työ on sitä, että joku käyttää energiaansa, uurastaa, tekee jotain rasittavaa, näkee vaivaa*.

Työ on sitä, että kohdataan jokin vastus ja voitetaan se vaivannäön avulla. Työ on sitä, että asetetaan joku tavoite, uurastetaan ja saavutetaan päämäärä. Kun ihminen työskentelee, hän muuttaa asioita, hän uhmaa asioiden vallitsevaa tilaa ja "työstää" jotakin. Jotta työtä olisi olemassa, on oltava kitkaa, jotain *ylitettävää, esteitä, vastarintaa*.

Vaivan katoaminen

Viime aikoina nämä elementit ovat kadonneet tai ovat katoamassa työstä. 1900-luvulla on haluttu rikastuttaa työtä, kehittää työelämän tasoa, 'persoonallistaa' työtä laskelmoimalla se kullekin omien tarpeiden mukaiseksi. Kaikesta tästä on seurannut lisääntynyt joustavuus työajoissa ja työtavoissa. Työpaikka, paikkaan sidottu työ, on katoamassa, kun työ on hajasijoitettu etäpääätetyöksi. Myös työ-aika on katoamassa, kun ihmisillä on liukuvat työajat. (Holvas 1999; Virilio 1998: 81-96, Vähämäki 1997: 219.) Työ on murennettu, 'pulverisoitu' hienojakoiseksi, jotta se voidaan levittää jokapäiväiseen elämään.⁴ Työn uudelleenjärjestelyjen ja uusien tekniikkojen myötä työ on nykyään sitä, että ihminen on epämääräisen ajan työksi kutsutussa tilassa (mielentilassa), jossa "*kaikki käy niin kätevästi*", kun "*ei tarvitse*" tehdä sitä-ja-tätä, vaan "*on mahdollisuus*" tehdä niin-ja-näin.

³ Työtä ei antiikissa ollut myöskään *arvona*, siis arvon mittana tyyliin "mitä enemmän jokin asia on edellyttänyt työtä sitä arvokkaampi se on". Marx etsi työnarvoa Aristoteleelta, muttei sitä löytänyt. (Aristoteles 1989, V kirja, 5.luku; Castoriadis 1997: 127-206, Marx 1998: 73-74).

⁴ Kun työstä tulee elämäntapa, kuten monilla aloilla on jo käynyt, ollaan täysin uudessa tilanteessa myös siinä mielessä, että työn antagonistinen (ks. Holvas 1999) tai kriittinen (ks. Rahkonen 1983: 32) ulottuvuus katoaa. Kun työ on elämäntapa, voidaan unohtaa tehtaan seinät, tehtaan kultainen aika ja kamppailu läpinäkyvää pääomaa vastaan.

Teesini on, että kaikki pyrkimykset 'työn kehittämiseksi' ovat johtaneet *vaivan poistamiseen*. Nykyisessä työssä ei ole enää vaivaa.

Paradoksaalinen tilanne on seuraavanlainen. Kun työtä on kehitetty — työnjako, liukuhihna, automaatio — *motiivina* on ollut tuotannon lisääminen tehokkuuden avulla (asian taloudellinen puoli). Tuotanto onkin lisääntynyt, joten se tavoite on saavutettu. Samalla kuitenkin työstä on kadonnut se, mikä joskus kuului työn olemukseen: vaivannäkö.

Sosiologi Georg Simmel on viitannut tarinaan Oseanian saarten päälliköistä, joista kukin on ryhmässään kaikkivaltias yksilö. Tällainen despootin auktoriteetilla varustettu päällikkö saa kaiken haluamansa, joten päällikkö 'ei voi varastaa mitään', koska kaikki kuuluu *jo* hänelle. (Simmel 1995: 155-156.) Tämä on jous-tokapitalismin työntekijän ongelma. Työntekijän ongelma ei ole, että jokin estäisi häntä, vaan päinvastoin ongelma on se, *ettei työntekijällä ole esteitä*. Se, että työssä ei ole vastusta, on ongelma. (Väite kuulostaa ja sen on tarkoituskin kuulostaa oudolta, mutta yritän jatkossa osoittaa sen paikkansapitävyyden.)

Työn kehittämisessä on kyse työn vapautumisesta. Orjatyö ja feodaaliset työ-suhteet ('sidonnaisuustyöt') hävisivät, kun vapaa palkkatyö syntyi.⁵ Tänä päivänä työn vapautuminen kiihtyy entisestään ja useilla tasoilla, joista mainitsen seuraavaksi teknologisen ja organisatorisen (työn järjestelyyn liittyvän) tason.

1) Uudet työskentelyä helpottavat *teknologiat* saavat aikaan esimerkiksi sen, että mihinkään ei tarvitse kävellä, vaan kaiken voi lähettää sähköpostitse. Ranskalainen ajattelijan Paul Virilio on kuvannut teoksissaan uusien teknologioiden aiheuttamia muutoksia nyky-yhteiskunnassa. Hänen mukaansa lähtökohdaksi otetaan 'pienimmän liikkeen laki': jos on valittavana portaat ja hissi, valitaan hissi. Pienimmän liikkeen laki huipentuu absoluuttiseen liikkumattomuuteen, jossa liik-kumistarve lakkaa kokonaan, kun maailma tulee kaikkialta luokse (Virilio 1994 ja 1998). Elämykset tulevat televisiosta, informaatio näyttöpäätteiltä, ystävät kän-nyköiltä, ruoka ja kirjat netistä tilaamalla jne.

Työ, joka on vaivannäköä, ponnistelua ja esteiden ylittämistä, kärsii inflaation uusien tekniikkojen myötä. Viriliota suomentaneen Mika Määttäsen mukaan Virilion tuotantoa voidaan lukea 'vastustamisen' teeman kautta. Aiemmin ihminen oli sidottu siihen paikalliseen tilaan, jossa painovoima piti häntä ja vastusti hänen liikkeitään. Sen sijaan nyt ihminen on uusien teknologioiden avulla saavuttanut avarusraketeille välttämättömän 'pakonopeuden', jolla hän on voittanut maa-pallon painovoiman, joka vastusti hänen liikkumistaan. Tietoverkossa surffaava matkailija kokee tietyn aistikokemuksen tasolla samaa painottomuutta kuin ast-

⁵ Modernilla ajalla vapaasta työstä on tullut koko talouden historiaa jäsentävä muuttuja. Marx kirjoittaa: "Pääomaa syntyy vain siellä, missä tuotantovälineiden ja elinhyödykkeiden omistaja kohtaa markkinoilla *vapaan työläisen* työvoimansa myyjänä, ja jo tämä yksi historiallinen edellytys käsittää kokonaisen maailmanhistorian." (Marx 1979b: 161 kurssiivi JH:n; vapaasta työstä ja pääomasta ks. myös Marx 1986b: 237-238.) Weberin maineikas ongelmanasettelu kuuluu: "Kulttuurin maailmanhistoriassa ei siis keskeinen ongelmamme ole puhtaasti taloudelliselta kannalta (...) kapitalistinen toiminta sellaisenaan (...). Pikemminkin ongelmana on *porvarillinen yritys* kapitalismi ja sen *vapaan työn* rationaalisen organisaation synty." (Weber 1990: 17.)

ronautit — hän on vailla maapallon vastusta. (Määttänen 1998.) Uuden ajan näyttöpäätetyöntekijät ikään kuin kelluvat tilassa, jossa mikään ei pidättele ja 'vastusta' heitä.

2) Myös *työorganisaatioissa* esteet ja vastukset on poistettu. Vanhat jähmeät työorganisaatiot ovat muuttuneet uuden talouden aikana joustaviksi, toteaa 'joustokapitalismia' tutkinut sosiologi Richard Sennett. Sana 'joustavuus' on johdettu siitä yksinkertaisesta huomiosta, että puun oksa taipuu tuulella palatakseen takaisin alkuperäiseen asentoonsa. Puu voi antaa myöten mutta se elpyy, puu voi kokeilla rajojaan mutta se kuitenkin ylläpitää alkuperäisen muotonsa. Ideaalitalanteessa myös työntekijä olisi samalla tavalla joustava ja jännitteessäkin vahva, eli tekijä, joka kestäisi muuttuvat olosuhteet eikä murtuisi niiden ikeessä. (Sennett 1999: 46.)

Sennettin mukaan uuden kapitalismin joustavuus näkyy kolmella tasolla ("joustavuuden kolme strukturaalista aspektia"): 1) satunnaisin väliajoin kehitetään uusia instituutioita, 2) tuotannossa harjoitetaan joustavaa erikoistumista ja 3) valta keskitetään ilman että sillä olisi keskusta (Sennett 1999: 46-63, 137). Jääköön alaviitteeseen laajempi määrittely, mitä Sennett näillä tasoilla tarkoittaa.⁶ Sen sijaan kiinnostavia ovat Sennettin huomiot uudesta yhteis- ja ryhmätyöskentelyn etiikasta. Tiimityöskentely sopii täydellisesti "uuteen poliittiseen ekonomiaan", koska myös siinä pyritään joustamiseen.

Uusi työetiikka on ryhmätyöetiikkaa, jossa edellytetään 'pehmeitä kykyjä' ('soft

⁶ Joustavuuden kolme strukturaalista aspektia alkukielellä ovat 1) 'discontinuous reinvention of institutions', 2) 'flexible specialization of production' 3) 'concentration of without centralization of power'. (Sennett 1999: 46-63, 137.)

1) Siinä missä työ muuttui aiemmin suhteessa jatkuvaan aikaan, rytmin ja tapojen mukaan, nyt instituutioiden muutokset tapahtuvat epäjatkuvasti ja ovat peruuttamattomia. Tämän mahdollistaa systeemien muuttunut rakenne: pyramidityyppisten hierarkioiden sijasta systeemi muodostuu löyhistä verkostoista ja järjestelmän fragmentoituneisuudesta, joten uudelleenjärjestely ('reengineering') on helppoa. (Aihetta ovat käsitelleet sosiologit Scott Lash ja John Urry, jotka ovat puhuneet "organisoidun kapitalismin lopusta".) 2) Tuotannossa harjoitetaan joustavaa erikoistumista, mikä tähtää siihen, että saataisiin entistä vaihtelevampia tuotteita markkinoille entistä nopeammin. Yritysmailma vastaa mahdollisimman nopeasti kuluttajan tarpeiden muutoksiin. Muutoksia ei yritetä kontrolloida vaan niihin mukaudutaan. Uudessa tuotantoprosessissa myönnytään halukkaasti ulkomaailman vaatimuksiin ja kysyntään ja omaksutaan se instituutioiden sisäiseen rakenteeseen. 3) Uudessa työorganisaatiossa valta hajasijoitetaan, jolloin organisaation alemmissa asemissa olevat työntekijät voivat itse kontrolloida omia toimintojaan.

⁷ Niin sanotut jääräpäät hävitetään uudessa työkulttuurissa. Tyypillinen vanhan työetiikan jääräpäätä oli Arimo Raeste, joka suhtautui jopa diplomatiaa vaativaan työhön "taiteellisesti sooloillen", kuten hän itse toimintansa määrittelee. Raeste kirjoittaa kirjassaan *Paroni von Raesteen ihmeelliset seikkailut* seuraavaa: "Ryhmätyöskentely on mielestäni naurettavaa näennäisdemokraattista lässytystä. Onko joku nähnyt onnistuneen ryhmätyönä tehdyn taideteoksen? Entä kuullut hyvän porukalla tehdyn sävellyksen?" (Kirjayhtymä 1991, s. 35.) Ks. myös kirjoitustani, jossa uudelleenarvioin Émile Durkheimin teosta 'Sosiaalisesta työnjaosta'. Jakke Holvas: "Erityisosaamisen nousu ja tuho työmarkkinoilla", *Helsingin Sanomat* 27. 7. 2000.

⁸ "On *orjamaista* olettaa ensin kesto, työllistää nykyaika tulevaisuudelle, kuten teemme silloin kun työskentelemme." (Bataille 1991: 198.)

skills”), kuten herkkyyttä toisten suhteen ja hyvää kuuntelutaitoa. Näitä taitoja ihmiset voivat käyttää paitsi yhdessä myös useammassa ryhmässä. Ihannetyöntekijä voi liikkua yhdestä ryhmästä toiseen ryhmään aivan kuin liikkuisi ikkunasta toiseen tietokoneen näyttöpäätteellä. Ennen kaikkea ryhmätyö edellyttää sitä, että osaa mukautua uusiin tilanteisiin ja olosuhteisiin. Yhteistyössä *persoonallisuutta* saa olla, “jokainen voi olla oma räiskyvä persoonansa!”, mutta ei ryhmätyötä häiritsevää *luonnetta*.⁷

Sennettille luonne (“character”) on jotakin kattavampaa kuin persoonallisuus, joka on moderni keksintö. Persoonallisuus muodostuu haluista ja tunteista, joiden olemassaoloa kukaan muu ei välttämättä voi todistaa, mutta luonne viittaa pitkän tähtäimen suunnitelmiin, joissa lykätään tyydytystä. Kyky lojaalisuuteen ja sitoutumiseen ilmaisee luonnetta. (Sennett 1999: 10, 33.) Kun ihminen joutuu pidättymään jostakin tai uhraamaan jotakin itselleen arvokasta, suomen kielessä sanotaan, että teko *vaatii luonnetta*.

Työsektoreista juuri pätkätyöläisten sektori laajenee (ainakin Yhdysvalloissa) kaikkein nopeimmin (Sennett 1999: 22). Työ on korvattu episodimaisella työllä, ‘projekteilla’. Kyse on työajan uudelleenorganisoinnista. Yhteiskunta perustuu levottomaan ja hetkelliseen lyhyen tähtäimen taloudelliseen toimintaan eikä kausaskantoiseen suunnitteluun. Luonnetta vaativa lojaalisuus ja sitoutuminen ei kannata järjestelmässä, jossa instituutiot jatkuvasti hajoavat tai niitä muokataan alati uuteen uskoon. Useimmista töistä ihmiset sanovat: “En tee tätä vakituisesti”, “Varsinaisesti en olen tämän alan osaja” ja “En aio tehdä tätä loppuelämäni”. Kun ihmisellä ei ole erityistä tehtävää, jota hän tekisi pitkään ja jonka hän kokisi hallitsevansa, hänen työidentiteettinsä on heikko. Joustavuuden aikana työntekijä ei tiedä paikkaansa työyhteisössä. (Sennett 1999: 9, 24-25, 70-71, 79.)

Toisin kuin ehkä luullaan, antiikin aikana orjuus ja siihen liittyvä vaiva (ponos) ei suinkaan ollut pahinta, mihin ihminen saattoi joutua. Jopa orjuuttakin halventavampi tila oli satunnainen tai kausittainen palkkatyö (Meikle 1995, 163). Antiikin arvomaailmaa onkin kiinnostavaa verrata nykyiseen tilanteeseen, jossa pitkä ura on pilkottu pätkätyöksi, mutta jossa asia esitetään siten, että ihmisellä on ‘*mahdollisuus* tehdä erilaisia lyhyitä töitä eikä hänen *tarvitse juuttua* yhteen työhön’. Antiikissa tällainen asenne olisi tarkoittanut samaa kuin että ‘Sinulla on mahdollisuus olla vielä orjaakin alhaisemmassa asemassa.’

Koska uudessa järjestyksessä *poistetaan esteet ja uhma*, “hyvä työhenki” merkitsee sitä, että keskustelu latistuu helposti ns. yes-miesten ja opportunistien fraaseiksi. Opportunisti on filosofi Jussi Vähämäen käsitteellistämä ihmistyyppi, joka kuvaa “mukana kuvioissa olevaa” henkilöä, sellaista ihmistä, joka on aina keskustelussa mukana, kulloisenkin keskustelun tilanteen tasalla. Hänestä ei ole mahdollista erottaa pienintäkään epäilyä tai ironiaa itse keskustelua kohtaan, vaan hän hallitsee itsensä täydellisesti, jotta ei tapahtuisi harmittavia ‘ylilyöntejä’. Hän on siis täydellisen ‘sopiva’ ihminen, jolla ei ole omaa mielipidettä asiaan. Hän ei välitä keskusteluun mitään *ulkopuolista*, vaan ainoastaan sen, minkä kaikki jo tietävät. Opportunisti ei välitä mitään itse keskusteluun, mutta *itse keskustelu* on hänelle tärkeää, ja hänen mielipiteensä tulevatkin itse keskustelusta. Tärkeintä on, että “homma toimii”, joten opportunisti haluaa palvella ehdoitta itse keskustelua. (Vähämäki 1997: 155-156, 189, 252.)

Yhteenvetona voisi todeta, että tiimityöskentely hävittää vanhan autoritaarisen järjestyksen, jossa joku väittää ”Tämä on oikea tapa!” tai ”Kuuntele minua, koska minä tiedän mistä puhun!”. Tässä ei kuitenkaan pidä olla sinisilmäinen ja ajatella, että se mitä kutsutaan vallankäytöksi olisi täysin kadonnut. Tilalle on tullut uusi järjestys, jossa ei käsketä, vaan *helpotetaan ja tehdään asiat mahdollisiksi*. Valta on kaikella sillä — laitteilla (tietokoneet) ja ihmisillä (opportunisti) — mikä poistaa vaivannäköä ja tekee itsestään tällä tavalla välttämättömän.

Seuraukset esteettömyydestä

Mikäli työ määritellään klassisella tavalla *vaivannäoksi*, työ on kadonnut tai kaatamassa.

Eräs merkki uurastustyön häviämisestä on se, että ihmiset yrittävät itsepintaisesti eri tavoin varmistaa sen, että työ on olemassa. ”Palkka todistaa työstä. Minulle on tullut palkkaa — olen siis varmaankin tehnyt töitä.” Äärimmäisenä todisteena työnteosta voi pitää burn outia. ”Koska minulle tuli burn out, tein varmastikin töitä, liikaa töitä.” (Toisaalta todistaako burn out siitä, että ihminen on raatanut? Todistaako pankkiautomaatin kuitti sen, että ihminen on nähnyt vaivaa? Mikään ei voisi olla epävarmempaa.)

Simmel toteaa, että jos ihminen tekisi työtään samalla kepeydellä kuin kukka kukkii tai lintu laulaa, työtä ei pidettäisi arvokkaana kannattavuuden ja tuottoisuuden kannalta (Simmel 1995: 423). Tämä on hieno määritelmä entisaikojen työstä ja joistakin töistä yhä edelleen, mutta se ei enää täysin pidä paikkaansa. Tilanne muuttuu tai on jo muuttunut. Entisessä työetiikassa tuottavuudella ja työläisen *vaivannäön* kokemuksella oli jokin vastaavuus. Jos ihminen tuli töistä kotiin aivan väsyneenä, hän tiesi tehneensä ja saavuttaneensa jotain, lunastaneensa ”osan taivaspaikkaa” (Weber). Sen sijaan nykyään tuottavuudella on vastaavuus *sujuvuuden* tunteen kanssa. *Mikäli* ihminen on jollain (tiedostamattomalla) tasolla omaksunut tämän vastaavuuden, tullessaan töistä kotiin (toisin sanoen makuuhuoneensa tietokonenurkasta olohuoneensa nojatuoliin), hänellä on hyvä omatunto, koska hän kokee olleensa tuottoisa. Jos jollakulla sen sijaan on töiden jälkeen huono omantunto, syynä on se, että tämä työntekijä arvottaa aikaansaannostaan ja työtään *vaivannäön* kokemuksen kautta. Tällainen ihminen on saattanut olla hyvinkin tuottoisa, mutta hänen kannaltaan sillä ei ole merkitystä, sillä hän ei tajua sitä, koska kaikki on ollut helppoa ja sujunut kitkattomasti. ”Älkäämme myöskään unohtako, että työ on yhä useimmille ihmisille vain tuska ja vaiva”, kuten Durkheim sanoi. (Durkheim 1990: 225.)

Tämä ei ole patavanhoillinen moralistinen kannanotto – en yritä sanoa, että työstä ei saisi nauttia. Päinvastoin, kaikkihan toivovat työn iloa, ja siksi on kysyttävä miksi jotkut eivät sitä työstään enää saa.

Työntekijä haluaa saada työstään edes jotakin *palautetta* ja *vastusta* (’kaikua’, ’peiliä’). Uusi rinnastus: Aiemmin hyvä työntekijä oli yksilö, joka oli vihkiytynyt työhönsä pitkän työkokemuksen kautta. Vaikka tällaista työläistä olisi haukuttu, kriitikki ei olisi romuttanut häntä, koska hän sai palautetta asiasta, jonka hän sentään tuns. Hänellä oli siis yhä ote ongelmaan. Sen sijaan ihminen, joka elää jatkuvien muutosten virrassa eikä ”ole varsinaisesti minkään alan osaaja”, kokee

olevansa *kaiken aikaa syytettyjen penkillä* (Sennett 1999: 79). Tämä johtuu siitä, että hän ei voi olla vastuussa tiettyinä täsmällisenä työaikana ja tietystä täsmällisestä työtehtävästä. Palaute ei tunnu missään, jos se palautuu sinne sun tänne. “Onnea valitsemallasi tiellä, mikä se nyt ikinä onkaan.”

Parhaimmillaan työ rasittaa työntekijää siinä mielessä, että se ‘vastustaa’ häntä, *vastaa* hänelle. Ellei meidän kulttuurimme olisi niin maallistunut, voisimme aivan hyvin ajatella, että työtä tekevä ihminen ja työstettävä objekti keskustelisivat toisilleen. Esimerkiksi keskeneräinen rakennus ‘sanoisi’ rakentajalle, että ”Et ole vielä voittanut minua; minussa on vielä paljon tehtävää, paljon vaivannäköä”. Työntekijä kokisi tämän haasteena; hän haluaisi ‘näyttää’ talolle... Mutta varsinkin uudessa taloudessa pätötyöläisellä tai viransijaisella ei ole varsinaista omaa työosaa, joten myöskään ‘työ tekijäänsä kiittää’-periaate ei toimi. Seurauksena palautteen puuttumisesta on, että työntekijä joutuu keskittymään päivittäisten tapahtumien pieniin yksityiskohtiin ja väen väkisin etsimään pienistä asioista merkityksiä — kuten esimerkiksi siitä, millä tavalla johtaja toivottaa hyvät huomenet tai siitä, kuka kutsutaan töiden jälkeen paukuille tai kuka peräti lounaalle. Mitä palautteeseen ja työntekijän arvostamiseen tulee, lopulta juuri tällaiset pienet merkit ovat todellisia tapahtumia työpaikalla. (Sennett 1999: 79.) Näiden pienten tunnustusten avulla, eikä siis kokemuksella ja laadullisella osaamisella, työntekijä pääsee hetkeksi syytteen ikeestä — jos pääsee.

Ei ole taantumuksellista väittää, että työntekijä haluaa työtä, jossa on ‘vastavaiikutusta’, rajat, kuten täsmällinen työaika, fyysisesti rajattu työtila sekä tarkasti määritelty toimenkuva. On pikemminkin vanhanaikaista väittää, että työ pitää vapauttaa. Toisin kuin kuvitellaan, ihminen *ei* halua vapautua rajoituksista ja esteistä, ei ainakaan kaikista. Tunteakseen olevansa olemassa ja elävänsä, ihminen tarvitsee esteitä; jos ihmiseltä puuttuvat esteet, kitka, ihmisestä tulee heikko. Absoluuttinen vapaus on psykologisesti painajaismainen tila. Tämän vuoksi väitänkin, että 2000-luvulla työntekijän ongelma ei ole, että jokin vastustaisi häntä, vaan päinvastoin ongelma on se, *ettei työntekijällä ole vastusta*.

Uusissa työjärjestelyissä ihminen on kuin tuntoaistinsa rappeuttanut astronautti painottomassa tilassa. Mutta kuten astronautti, joka sukkulassaan polkee kuntopyörää pitääkseen lihaksensa kunnossa, myös työntekijän on itse luotava itselleen keinotekoiset esteet. Kuntosali-, aerobic- ja hölkkäkulttuuri syntyivät samaan aikaan kuin ihmisruumiin passivoiva tietoteknologia. Tänä päivänä työhön käytetään minimaalinen määrä energiaa, ja joutilaisuuteen maksimaalinen määrä energiaa. Ihmiset kuluttavat energiaansa vapaa-aikana. “Ne, joista näppäimistöt tekevät vammaisia, voivat poistaa kireyttä kehonrakennuksessa”, kirjoittaa Jean Baurillard (Baudrillard 1997: 74).

Ei-työ pelinä

Monet filosofit ja kriittiset nykyajattelijat ovat ottaneet kantaa työn ja vapaa-ajan vastakkainasetteluun. Heidän kritiikkinsä kohteena ei ole ollut niinkään antiikin ajan “ponos” kuin kristillinen työetiikka. Arvostelu on kohdistettu työhön jumalan siunaamana toimintana (kristillinen lähtökohta tyyliin “Otsasi hiessä sinun pitää syömän leipäsi”), mutta kritiikki on suunnattu myös työhön jonakin ihmisolemukseen välttämättä kuuluvana (ks. Paul Lafargue *Oikeus laiskuuteen* ja André Gorzin *Eläköön työttömyys!*). Perusajatuksena on ollut, että työ on orjuutta, joten siitä on päästä-

vä eroon. Tavoitteena oli esimerkiksi siirtyä 'välttämättömyyden valtakunnasta' 'vapauden valtakuntaan'.

Työn kritiikki on ollut ansiokasta aina niin kauan kun siinä on kuvattu sitä, *mistä* pitää vapautua, eli orjuutta. Eväät kuitenkin loppuivat, kun täytyy selittää, *mihin* pitää vapautua. Tuo "mihin" eli *ei-työ* on osoittautunut hankalaksi määritellä. Ei-työn toivottomuudesta ovat kirjoittaneet ainakin Georges Bataille ja Jean Baudrillard. Baudrillardin mukaan sellainen kaava, jossa on yhtäältä työ ja toisaalta vapaa-aika, on ainoastaan näennäisesti kumouksellinen kaava. Se tukee vallitsevaa mallia, joka on taloudellinen: käsiteparin kaksoisrakenne vahvistaa viime kädessä *työtä* toteuttamalla muodollisia instituution ylityksiä ideaalisessa vapaa-ajassa. (Baudrillard 1975: 22 - 25.) Lyhyesti sanottuna vapaa-aika ei ole absoluuttisesti irrallaan työstä, vaan vapaa-aika palvelee työtä. Vapaa-aika on aikaa, jolloin käydään hiukan "lataamassa akkuja", *jotta* työtä jaksetaan tehdä paremmin. Bataille kirjoittaa työläisestä: "Hän työskentelee syödäkseen, ja syö työskennelläkseen. Koskaan ei saavu suvereeni hetki, jolloin mikään muu ei merkitse kuin itse hetki." (Bataille 1991: 199.)

Asetan kuitenkin lopuksi myös itselleni tuon hankalan "työn filosofian" ikuisuuskysymyksen, joka kuuluu: *mitä vapaa aika (skhole) eli ei-työ voisi olla?* Milloin ihmiselle saapuu "hetki, jolloin mikään muu ei merkitse kuin itse hetki", kuten Bataille muotoilee? Milloin ihminen ei ole orja?⁸

Vastaan tähän suoraan, että ei-työ on *peliiä*.

Aristoteleen mukaan toiminta jostakin puutteesta vapautumiseksi on vähemmän arvokasta kuin *itseisarvoinen* toiminta, johon ei liity mitään puutetta (Aristoteles 1991: 1337b38-42 ja 1989: 1176b33-1177a2; Sihvola 1991: 287). Juuri peli on itseisarvoista toimintaa. Peliä harrastetaan vain sen itsensä takia. Peli on myös 'puutteen tontta'. Pelin lumous on juuri siinä, että se tapahtuu aina valmiissa tilassa. Pelaajat tietävät, mistä on kyse, koska säännöt ovat jo selvät. Peli toteutuu myös immanenssissa. "Se on meitä, ei muita varten. Mitä toiset tuolla ulkopuolella toimittavat, se ei liikuta meitä tällä haavaa" (Huizinga 1984: 22). Pelatessa mikään ei muistuta pelin kannalta ulkoisista asioista, mikään ei ylitä peliä. (ks. Holvas 1995.)

Peliä voidaan tarkastella siten, ettei se asetu tai sijoitu näennäisesti kumoukselliseen kaavaan 'työ—vapaa-aika'. Peliä voidaan kenties tarkastella jopa Aristoteleen ymmärtämässä mielessä vapaana aikana, skholena.⁹ Ei-työtä pelin muodossa 'tapahtuu', kun ihminen sitoutuu *keinotekkoisten sääntöjen järjestelmään, joka sisältää vastuksia ja jännitteitä, joita 2000-luvun työssä ei ole, mutta jotka kuitenkin ovat laadullisesti toisenlaisia jännitteitä kuin perinteiseen työhön sisältyvät vaiva (ponos) elämänpituusena lunastamisena* (Weber). Kaavamaisesti edelliseen määritelmään sisältyvät kolme järjestystä voidaan ilmaista seuraavasti: *PELI / VAIVA eli perinteinen työ/2000-LUVUN TYÖ*.

⁹ Vaikka liitän skholen peliin, on huomautettava, että skhole *ei ole* Aristoteleen mukaan virkistystä, huvia ja kasvattavaa, pedagogista leikkiä (*paidia*). "Huvi on rentoutumista, jota ihmiset tarvitsevat, kun he eivät pysty työskentelemään yhtäjaksoisesti." (Aristoteles 1989: 1176b33-1177a2, kurs. JH:n.) Virkistys, huvi ja leikki ovat "lääkkeitä väsyneelle", joten ne ovat alisteisia vaivannäölle. (Aristoteles 1991: 1337b38-42 ja 1989: 1176b33-1177a2).

Tarkastelen aluksi asetelmaa *PELI / VAIVA eli perinteinen työ*. Weberin mukaan kapitalismin käsky kuului “Sinun täytyy lykätä”. Kapitalismissa tyydytystä ja täyttymystä on lykättävä; elämä on elettävä siten, että sen *päätteeksi* on saavuttanut jotain; vasta sitten, ja ainoastaan sitten, ihminen saa lunastuksen. Tämä säälimätön itsensäkieltäminen ja lykkääminen oli loputonta, eikä luvattua palkintoa tässä elämässä koskaan saatu. Vanhassa työetiikassa ei ollut peliä, koska työnteko oli *yhden* suuren esteen ylittämistä. Työstä muodostui yksi elämänpituinen jännite, jossa omaisuutta kasaamalla tavoiteltiin lunastusta. Sen sijaan peli muodostuu lyhyistä sopivista esteistä, tyydytyksen lykkäyksistä ja aina myös hetkittäisistä ‘lunastuksista’. Peli muodostuu lyhyistä jännitteistä, kuten esimerkiksi korttipeli. Yksikään erä ei ole riippuvainen edellisistä, aikaisemmin hankittuja ansioita ei oteta lukuun ja aika muodostuu vain suhteessa odotukseen, mikä on pakan seuraava kortti. Tällainen aika on jotakin aivan muuta kuin se helvetillinen aika, jossa niiden on elettävä, jotka eivät saa loppuun mitään, mitä ovat aloittaneet. (Benjamin 1986: 56-63; Holvas 1997: 237.)

On luotava vertaileva silmäys myös asetelmaan *PELI / 2000-LUVUN TYÖ* (jolloin on sulkeistettava keskimmäinen osa kaavasta *PELI / VAIVA eli perinteinen työ / 2000-LUVUN TYÖ*). Peleistä ja 2000-luvun työstä puhuttaessa törmää usein väitteeseen, että uuden informaatioteknologian aikana työstä on tullut peliä.

Koska olen tutkimuksissani ottanut tehtäväksi talouden rajojen määrittelyn, minulle on erityisen tärkeää erottaa kaksi erilaista peliä: yhtäältä sellainen tekniikan ‘peli’, joka on vain vastaus taloudelliselle kysynnälle, toisaalta peli, joka on täysin talouden tuolla puolen. — Onhan aivan ilmeistä, että klassiset pallopelit, sosiaaliset pelit (kuten viettely) ja jopa shakki ovat jotakin hyvin toisenlaista kuin esimerkiksi tietokonepelit, jotka perustuvat jännittämisen sijasta digitaalisten ärsykkeiden, sormenpäiden ja aivojen yhteispeliin.

Yleisesti ottaen tekniikan peli on kommunikointia, loputonta osallistumista: kaikkiin puheluihin on vastattava, kaikkiin kyselyihin reagoitava, kaikki toivomukset on toteutettava — tätä on tekniikan peli, alistumista ulkoisille vaateille. Tekniikan peli inkarnoituu amerikkalaisessa televisiossa satoine kanavineen, joista jokainen voi kaukosäätimellä luoda oman montaasin. Kyse ei ole intohimoisesta pelistä, vaan fasinaatiosta, jonka ‘optimaalisesti toimivat laitteet’ synnyttävät. Tekniikan peliä pelaavat kaikki ne miehet, jotka hankkivat ‘uusimmat vemppeleet’, hienoimmat hifi-laitteet, kuten cd:n, jonka äänentoisto on täydellinen, mutta ikävä kyllä pitäisi vielä kuunnella sitä musiikkiakin... Tekniikan peli on jalostunutta funktionaalisuutta eikä tarpeetonta (*superabundasis*), kuten pelin määritelmällisesti tulisi olla. Tekniikan pelit pyrkivät joustavuuteen ja moninaisiin operatiivisiin vaihtoehtoihin (joita löytyy esimerkiksi netistä), joten niistä puuttuu intohimoiseen peliin sisältyvä haaste, duaalinen vaihtoehdottomuuden uhma.

Informaatio- ja kommunikaatiojärjestelmien pelit ovat parhaimmillaankin vain eräänlaista etsiväntyötä (ohjelmointia myöten: päättelytaidon myötä ylistetään järjen hegemoniaa), mutta niissä ei ole esimerkiksi sosiaalisille peleille ominaisia korkeita panoksia ja riskejä. Voidaan sanoa, että koko uusi talousjärjestelmä on ‘ei-pelillinen’, koska siitä puuttuu riskit. Sennett toteaa, että joustavan kapitalismin työmaailmassa vaadittu “rohkeus ottaa riskejä” merkitsee aivan erilaisia ris-

kejä kuin esimerkiksi vajaa 200 vuotta sitten, jolloin saatiin lukea Lucien Sorelin elämää ravisuttelevista riskeistä Stendhalin romaanista *Punaista ja mustaa*. Joustokapitalismin riskit ovat pikemminkin jotakin normaalia ja tavallista, koska kyse on talousjärjestelmän synnyttämästä välttämättömyydestä. (Sennett 1999: 80-1.) Sosiaalista peliä — viettelyä, juonittelua, jopa vinoilua ja vitsailua — voi olla olemassa ainoastaan tiettyjen rajojen puitteissa, haasteena, mutta ei todellisuutena, jossa se palautetaan rajattoman kysynnän ja tarjonnan peliin.

Jossain muodossa, jollain tasolla saapuu 'suvereeni hetki', joka ei ole vaivalloinen, mutta ei myöskään 2000-luvun työtä, vaan peliä. Siirtyminen työn sfääristä pelin sfääriin on initiaatio, jolle ei löydy vertaa. Salaisen säännön löytäminen häikäisee ihmistä siinä määrin, että se kompensoi julmimpia menetyksiä. Kun ihminen pääsee keskellä peliä, mitä tahansa peliä, tapahtumien pyörteeseen, kohtalonomaiseen kehittelyyn, asioilla osoittautuu olevan kiehtovia yhteyksiä — ja juuri niiden huomaaminen avaa uskomattomat näköalat alkuperiimme ja potentiaaliseen voimaamme. (Baudrillard 1983: 171.)

KIRJALLISUUS

- Aristoteles: Nikomakhoksen etiikka, suomentanut Simo Knuuttila, Gaudeamus 1989.
- Aristoteles: Poliitikka, suomentanut A.M. Anttila, Gaudeamus 1991.
- Bataille, Georges 1991: *The Accursed Share, An Essay on General Economy*, Volume II "The History of Eroticism" & Volume III "Sovereignty", alkuteokset "L'Histoire de l'érotisme" ja "La Souveraineté" ("Oeuvres Complètes" vol.8, 1976) kääntänyt Robert Hurley, Zone Books.
- Baudrillard, Jean 1975: *Le Miroir de la Production, ou l'illusion critique du matérialisme historique* (ensimmäinen painos 1973), Galilée.
- Baudrillard, Jean 1983: *Les Stratégies Fatales*, Grasset.
- Baudrillard, Jean 1997: *Fragments: Cool Memories III 1991—1995*, samannimisen alkuteoksen (1995) ranskankielestä kääntänyt Emily Agar, Verso.
- Benjamin, Walter 1986: *Silmä väkijoukossa: Huomioita eräistä motiiveista Baudelairin tuotannossa*, suomentanut Antti Alanen, Kustannus Oy Odessa.
- Durkheim, Émile: *Sosiaalisesta työnjaosta*, alkuteoksen "De la division du travail social" (1893) suomentanut Seppo Randell, Gaudeamus 1990.
- Finley, Moses I. 1977: "Aristotle and Economic Analysis", s. 140-158 kirjassa, *Articles on Aristotle 2*, toimittaneet Jonathan Barnes, Malcolm Schofield ja Richard Sorabji, Duckworth.
- Finley, Moses I. 1985: *The Ancient Economy*, 2. painos (1. Painos 1973), The Hogarth Press, London.
- Holvas, Jakke 1995: "Kuuluu asiaan — pelin filosofiasta", s. 50-53, *Niin & näin* 3/1995
- Holvas, Jakke 1997: "Paratiisimyytin kolmikaava metafysiikan mallina", s. 224-241, *Tiede & edistys* 3/1997
- Holvas, Jakke 1999: "Työn katoaminen — antagonismista uusintamiseen", Marxia ja Baudrillardia soveltava aikalaistiagnoosi työn merkityksestä, s. 28-29, *Nuori Voima* 4—5/1999
- Huizinga, Johan 1985: *Leikkivä ihminen. Yritys kulttuurin leikkiaineeksi määrittämiseksi*, alkuteoksen *Homo Ludens* (1938) suomentanut Aira Buffa, WSOY.
- Marx, Karl 1979b: *Pääoma, kansantaloustieteen arvostelua, 1 osa*, alkuteoksen "Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie" suomentanut O.V. Louhivuori (tarkistaneet Tuure Lehén ja Mauri Ryömä) toinen painos, Progress.
- Marx, Karl 1986a: *Vuosien 1857—1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*, osa 1,

Antero Tiisanen suomentanut alkuperäistekstistä “Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie”, Kustannusliike Progress.

— Marx, Karl 1986b: *Vuosien 1857—1858 taloudelliset käsikirjoitukset* (“Grundrisse”), osa 2, Antero Tiisanen suomentanut alkuperäistekstistä “Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie”, Kustannusliike Progress, 1986b.

— Marx, Karl 1998: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band*. “Der Produktionsprozeß des Kapitals”, 35. painos, Dietz Verlag Berlin

— Meikle, Scott 1995: *aristotle's Economic Thought*, Clanderon Press.

— Määttänen, Mika 1998: “Suomentajalta”, s. 7-14, kirjassa Paul Virilio: *Pakonopeus*, Gaudeamus 1998.

— Platon 1999: *Teokset I—VII*, Otava.

— Rahkonen, Keijo 1983: *Mitä? Työ? Ymmärtäköön tämän ken taitaa*, Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki

— Sennett, Richard: *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W.W. Norton & Company, New York—London, 1999.

— Sihvola, Juha 1991: “Selitykset” kirjassa Aristoteles: *Politiikka*, suomentanut A.M. Anttila, Gaudeamus 1991.

— Simmel, Georg 1995: *The Philosophy of Money*, alkuteoksen “Philosophie des Geldes” (1907) kääntäneet Tom Bottomore ja David Frisby, Routledge.

— Virilio, Paul: *Katoamisen estetiikka*, Gaudeamus 1994.

— Virilio, Paul: *Pakonopeus*, Gaudeamus 1998.

— Vähämäki, Jussi 1997: *Elämä teoriassa. Tutkimus toimettomasta tiedosta kommunikaatioyhteiskunnassa*, Paradeigma-sarja, Tutkijaliitto.

— Weber, Max 1968: *Economy and Society, an outline of interpretive sociology*, Vol. 1—3, käännös alkuteoksesta “Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie”, toimittaneet Guenther Roth ja Claus Wittich, Bedminster Press, New York.

— Weber, Max 1989: *Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus*, Tapani Hietaniemen suomennokset alkuteoksesta “Gesammelte Aufsätze für Religionssoziologie” (1920), Vastapaino.

— Weber, Max *Wirtschaft und Gesellschaft, Grundriss der Verstehenden Soziologie*, 5 painos, toimittanut Johannes Winkelmann, Studienausgabe Nachdruck, J.C.B. Mohringen (Paul Siebeck) Tübingen 1990.

Kirjoittajan yhteystiedot

Jakke Holvas

Helsingin Yliopisto

Puh. (09) 278 3282

S-posti jakke.holvas@helsinki.fi

*Martti Kerosuo, apulaisjohtaja
Ratahallintokeskus*

RATAVERKKO 2020-SUUNNITELMA

Tarve ja tavoite

Ratahallintokeskus (RHK) valmistelee radanpidon pitkän aikavälin strategista suunnitelmaa, jonka on tarkoitus valmistua vuonna 2000. Tällaisen suunnittelun tarve on suuri rautatieliikenteessä, jossa sekä infrastruktuuri että kalusto on pitkäikäistä. Tänäpäin tehtävät investointipäätökset vaikuttavat rautatieliikenteen toimintaedellytyksiin vuosikymmenien päähän. Investointipäätöksiä tehtäessä on ennakoitava sitä toimintaympäristöä, jossa rakennettavat väylät ja kalusto aikanaan palvelevat rautatieliikennettä ja sen asiakkaita.

Rataverkko 2020 -suunnitelman tavoitteena on tehdä radanpidon toimenpiteistä koostuva ohjelma, joka toimii pohjana RHK:n toimintastrategialle vuoteen 2020. Suunnitelma sisältää perustellun esityksen toimenpiteiden toteuttamisjärjestyksestä sekä niiden kustannuksista ja vaikutuksista.

Laatimistapa

Rataverkko 2020 -suunnitelma laaditaan pääasiassa virkatyönä RHK:ssa. Suunnitelman laadinnassa on pyritty kuitenkin laajaan vuorovaikutukseen eri sidosryhmien kanssa. Keskeisimpien sidosryhmien osallistuminen ohjelman laatimiseen on toteutettu sidosryhmäseminaarien avulla. Näihin seminaareihin on osallistunut edustajia seuraavista tahoista: VR Osakeyhtiö, VR-Yhtymä Oy, Teollisuuden ja työnantajien keskusliitto, Liikenneliitto ry, YTV, liikenne-, ympäristö- ja valtiovarainministeriö, Suomen ympäristökeskus, Tielaitos ja Kuntaliitto. Lisäksi alueviranomaisille ja -järjestöille on järjestetty alueellisia kuulemistilaisuuksia.

Peruslähtökohdat

Keskeinen lähtökohta Rataverkko 2020 -suunnitelmalle on ollut liikenteen toimintaympäristön arviointi sekä liikenne- ja viestintäministeriön asettamat liikennejärjestelmän yleistavoitteet. Näitä on täsmennetty ja tulkittu yhteistyössä liikenne- ja viestintäministeriön ja Tielaitoksen kanssa.

Liikennejärjestelmän kehittämisen yleistavoitteet koostuvat kolmesta eri yhteiskuntapoliittisesta tavoitealueesta, jotka ovat yhteiskuntataloudellinen tehokkuus, alueellinen ja sosiaalinen tasa-arvo sekä ympäristö ja turvallisuus. Radanpidolle on laadittu näihin tavoitteisiin liittyvät yksityiskohtaisemmat tavoitteet sekä toimintalinjat, joilla tavoitteisiin pyritään.

Yhteiskuntataloudellinen tehokkuustavoite

Radanpitäjälle yhteiskuntataloudellinen tehokkuustavoite merkitsee rata-verkon pitämistä sellaisessa kunnossa, että rautatieliikenne voi toimia kilpailukykyisesti ja tehokkaasti. Hanketasolla yhteiskuntataloudellista tehokkuustavoitetta toteuttavat rataverkon kunnossapito, korvausinvestoinnit sekä rataverkon kehittäminen.

Merkittävimmät tehokkuutta lisäävät kehittämistoimenpiteet ovat akseli-painojen korotus, ratakapasiteetin lisäys, sähköistys, tasoristeysten poisto ja junaliikenteen nopeuden nosto. Näillä kaikilla toimenpiteillä voidaan lisätä junaliikenteen kilpailukykyä ja alentaa liikennöintikustannuksia.

Yksi suurimmista haasteista radanpidolle on rataverkon ikääntyminen, mikä aiheuttaa merkittävää korvausinvestointien tarvetta. Toinen keskeisin edellytys junaliikenteen tehostamiselle on pääradan ratakapasiteetin lisääminen. Yhteiskuntataloudellisesti kannattavin ratkaisu ratakapasiteettipulaan on rakentaa oikorata Keravalta Lahteen.

Alueellinen ja sosiaalinen tasa-arvo

Radanpitäjän kannalta katsottuna alueellisen ja sosiaalisen tasa-arvon toteuttaminen hanketasolla tapahtuu henkilöjunien nopeuden noston, lähiliikenteen lisäraiteiden eli ns. kaupunkiratojen toteuttamisen ja asemajärjestelyjen kautta. Tavoitteen saavuttaminen edellyttää myös liikennöitsijöiden toimenpiteitä, kuten kalustoratkaisuja, junatarjonnan lisäämistä sekä matkaketjujen parantamista.

Henkilöjunien nopeuden nostolla on positiivisia aluerakenteellisia vaikutuksia, koska ne lisäävät alueiden ja keskuksien saavutettavuutta sekä vaikuttavat työssäkäyntialueen suuntautumiseen ja laajenemiseen.

Nopeaa henkilöliikennettä on suunniteltu keskeisille yhteysväleille eli Helsingistä Ouluun, Jyväskylään, Kuopioon, Joensuuhun ja Poriin sekä Turun ja Tampereen välille. Nopeuden nostonperusedellytys on kuitenkin pääradan ratakapasiteetin lisäys eli Kerava-Lahti -oikoradan toteuttaminen. Tällä hankkeella on myös selvästi suurimmat positiiviset aluerakenteelliset vaikutukset.

Junien nopeuksien nostaminen lyhentää matka-aikoja selvästi. Matka-aikojen lyhennykset ovat vuoteen 2000 verrattuna parhaimmillaan 30-38 %. Suurimmat absoluuttiset matka-aikojen lyhentymiset tapahtuvat luonnollisesti pitkillä matkoilla. Nopeimmilla junilla matka-aika lyhenee Helsingistä Ouluun 2,5 tuntia, Joensuuhun ja Kuopioon noin 1,5 tuntia sekä Seinäjoelle, Jyväskylään, Poriin, Mikkeliin ja Imatralla noin tunnin.

Rautatieliikenteellä voidaan vaikuttaa myös yhdyskuntarakenteeseen, koska raideliikennehankkeet pyrkivät keskittämään tiiviin rakentamisen lähelle ratavyöhykettä ja asemaseutuja. Tämä puolestaan mahdollistaa merkittäviä yhdyskuntarakenteellisia säästöjä. Pääkaupunkiseudulle uusia kaupunkiratoja on ehdotettu väleille Tikkurila-Kerava ja Leppävaara-Espoon keskus sekä Vantaankoski-lentoasema-päärata (Marja-rata).

Ympäristö- ja turvallisuustavoite

Radanpidolle ja rautatieliikenteelle ympäristö- ja turvallisuustavoitteet merkitsevät rautatieliikenteen nykyisten ympäristövaikutusten vähentämistä ja uusien negatiivisten vaikutusten estämistä sekä rautatieliikenteen turvallisuuden nostamista hyvälle kansainväliselle tasolle ja liikenneturvallisuuden lisäämistä.

Ympäristötavoitetta toteuttavat melua, tärinää, energiankulutusta ja päästöjä vähentävät toimenpiteet, joita ovat päällysrakenteen uusiminen kiskojen hionta ja sähköistys. Turvallisuustavoitetta voidaan toteuttaa rakentamalla kulunvalvonta, uusimalla radiojärjestelmä ja turvalaitteet sekä poistamalla ja turvaamalla tasoristeyksiä. Rataverkkoa kehittämällä eli junaliikenteen kuljetusosuutta kasvattamalla voidaan vähentää muiden liikennemuotojen päästöjä ja energiankulutusta sekä lisätä liikenteen turvallisuutta.

Hankkeiden priorisointi

Rataverkko 2020 -suunnitelmassa esitetään, millaiseksi rataverkko muodostuu, kun liikennepoliittisiin tavoitteisiin vastataan eri rahoitustasoilla. Tämä edellyttää hankkeiden priorisointia.

Peruslähtökohtana on pidetty sitä, että ratojen päivittäinen kunnossapito suoritetaan normaalisti, välttämättömät turvallisuusinvestoinnit toteutetaan mahdollisimman nopeasti ja yhteiskuntataloudellisesti kannattavat korvausinvestoinnit tehdään sekä ratalinjoille että ratapihoille. Lisäksi käynnissä olevat ja jo päätetyt hankkeet toteutetaan suunnitellusti.

Uusien kehittämishankkeiden kohdalla on priorisoinnissa otettu huomioon liikennepoliittisten tavoitteiden toteutuminen, yhteiskuntataloudellinen kannattavuus sekä hankkeen toteuttamismahdollisuudet. Useimmat ratahankkeet toteuttavat kaikkia edellä mainittuja liikennejärjestelmälle asetettuja tavoitteita, joten hankkeiden toteuttamisjärjestyksen laatimisen kannalta tehokkuuden, alueellisen tasa-arvon sekä ympäristön ja turvallisuuden tavoitteet eivät ole ristiriidassa keskenään.

Rataverkko 2020 -suunnitelma on laadittu kahdella eri rahoitustasolla. Ensimmäisen rahoitustason muodostaa ns. budjetin kehysrahoitustaso, joka on 2050 Mmk vuodessa. Toiseksi rahoitustasoksi on valittu 2350 Mmk vuodessa, mikä vastaa radanpitoon keskimäärin vuosina 1996-2000 käytettyjä varoja.

Rataverkko eri rahoitustasoilla

Kummallakin rahoitustasolla rataverkon ikääntymisestä johtuva ratojen uusiminen sekä välttämättömät turvallisuusinvestoinnit sitovat suurelta osin radanpitoon käytettävissä olevat varat vielä tämän vuosikymmenen puoliväliin asti. Tämän takia rataverkkoa kehittäviä hankkeita voidaan aloittaa vähän ja ne toteutu-

vat hitaasti. Suunnitelmassa on lähdetty siitä, että rahoitustaso ei vaikuta hankkeiden toteuttamisjärjestykseen, vaan ainoastaan niiden ajoittumiseen.

Turvallisuusinvestointien toteuttaminen tarkoittaa käytännössä, että kulunvalvonta rakennetaan kaikille tärkeille rataosille ja radiojärjestelmä uusitaan vuoteen 2005 mennessä. Lisäksi turvalaitteita uusitaan sitä mukaan kun ne vanhenevat.

Käynnissä olevat kehittämishankkeet toteutetaan suunnitellusti. Tällaisia hankkeita ovat Helsinki-Leppävaara lisäraiteet (valmis 2001), Helsinki-Tampere tason nosto (2002), tasoristeysten poisto rataosilta Riihimäki-Kouvola-Vainikkala ja Kouvola-Kotka/Hamina sekä rataosien Tuomioja-Raahe (2001) ja Oulu Rovaniemi (2004) sähköistys.

Ensimmäiset uudet kehittämishankkeet, jotka aloitetaan, ovat rataosien Oulu-Kontiomäki-Iisalmi/Vartius sähköistäminen sekä Tikkurilan ja Keravan välinen lisäraide. Nämä hankkeet valmistuvat kummallakin rahoitustasolla kuluvalla vuosikymmenellä.

Seuraavaksi toteutettava kehittämishanke on Kerava-Lahti –oikorata. Tämän jälkeen kehittämishankkeet keskittyvät junaliikenteen nopeuden nostoon rataosilla Seinäjoki-Oulu, Kouvola-Pieksämäki, Imatra-Joensuu ja Turku-Toijala sekä rataosien Hyvinkää-Hanko, Joensuu-Uimaharju ja Joensuu-Siilinjärvi sähköistämiseen.

Kehysrahoitustasolla Kerava-Lahti –oikorata valmistuu vuonna 2015 ja isomalla rahoitustasolla vuonna 2010. Muista kehittämishankkeista kehysrahoituksella pystytään toteuttamaan vuoteen 2020 mennessä ainoastaan Seinäjoen ja Oulun välinen nopeuden nosto. Muut hankkeet toteutuisivat sen sijaan vasta vuoden 2020 jälkeen. Kehysrahoitustasolla voidaan aloittaa lisäksi vielä Marjaraata ja/tai Leppävaara-Espoon keskus riippuen siitä, kuinka kunnat osallistuvat näihin hankkeisiin.

Rahoitustasolla 2350 Mmk/vuodessa ratojen nopeuden nostot ja sähköistys toteutuvat vuosina 2012-15. Lisäksi vuoteen 2020 mennessä voidaan rakentaa Marja –rata, kaupunkirata Leppävaara-Espoon keskus ja Luumäen ja Vainikkalan välinen lisäraide.

Liikennepoliittiset tavoitteet toteutuvat hitaasti

Liikennepoliittiset tavoitteet toteutuvat huonosti kehysrahoitustasolla. Suurin syy tähän kehitykseen on, että hankkeet toteutuvat hyvin hitaasti. Erityisen ongelmallista on, että pääradan kapasiteettipulaa ei tällä rahoitustasolla saada ratkaistua kuin vasta vuonna 2015. Lisäksi muut junaliikennettä tehostavat ja aluerakenteen sekä ympäristön ja turvallisuuden kannalta edulliset hankkeet siirtyvät toteutettavaksi vuoden 2020 jälkeen.

Rahoitustaso 2350 Mmk/v aikaistaa hankkeita useilla vuosilla, mutta ne valmistuvat silti vasta vuoden 2010 jälkeen. Täten liikennepoliittiset tavoitteet toteutuvat tällä rahoitustasolla paremmin kuin kehysrahoitustasolla, mutta edelleen hitaasti. Suurin syy hankkeiden hitaaseen toteutumiseen tälläkin rahoitustasolla on

se, että Kerava-Lahti -oikorata sitoo käytettävissä olevat kehittämisrahat vuosina 2006-2010. Mikäli muiden hankkeiden toteuttamista halutaan aikaistaa, merkitse se oikoradan erillisrahoitusta joko osittain tai kokonaan.

Ratahallintokeskus toivoo vilkasta keskustelua

Rataverkko 2020 –suunnitelma kertoo siis

- mitkä ovat liikennepoliittiset tavoitteet radanpidolle ja rautatieliikenteelle
- mikä on radanpidon vastaus asetettuihin tavoitteisiin
- miten tavoitteita toteutetaan radanpidon toimenpitein
- missä järjestyksessä hankkeet toteutettaisiin, mitä ne maksaisivat ja mitä niillä saadaan.

Ratahallintokeskus toivoo, että Rataverkko 2020 –suunnitelma saa valmistuttuaan aikaan vilkasta keskustelua radanpidon tavoitteista ja rahoituksesta.

Kirjoittajan yhteystiedot

Martti Kerosuo, apulaisjohtaja

Ratahallintokeskus, kehittämisyksikkö

Puh. (09) 5840 5120

S-posti: martti.kerosuo@rhk.fi

*Juha Sammallahhti, dipl.ins.
Tielaitos, keskushallinto*

TIENPIDON LINJAUKSET 2015 – tienpidon uudet painotukset

Tienpidon tuore pitkän aikavälin strateginen suunnitelma – Tienpidon linjaukset 2015 – valmistui kesän kynnyksellä. Edellinen suunnitelma oli vuodelta 1995, eivätkä sen linjaukset enää kaikilta osin olleet ajan tasalla. Uudet linjaukset hyväksyttiin Tiehallinnon johtoryhmässä ja Tielaitoksen johtokunnassa keväällä 2000 suuntaamaan tulevien vuosien tienpitoa. Koska kyseessä ovat Tiehallinnon tienpitoa koskevat painotukset, ei Tielaitoksen ensi vuoden alussa toteutuvalla organisaatiouudistuksella ole niihin vaikutusta.

Tienpidon linjaukset 2015 on ensisijaisesti laadittu ohjaamaan tienpidon suunnittelua. Uudet linjaukset ovat lähtökohtana Tielaitoksen toiminta- ja taloussuunnitelmalle sekä tiepiirien alueellisille linjauksille ja ohjelmille. Esitetyt linjaukset ovat valtakunnalliset, mutta tarpeiden ja olosuhteiden alueellisten erojen vuoksi painotukset maan eri osissa saattavat jonkin verran vaihdella. Tiepiirit tarkentavat linjauksia omissa alueellisissa suunnitelmissaan.

Linjausten lähtökohdista

Linjausten keskeisiä lähtökohtia ovat arviot toimintaympäristön kehittymisestä sekä yhteiskunnan, maakuntien, kuntien ja tienkäyttäjien taholta liikkumiseen ja tienpitoon kohdistuvat monet odotukset ja tarpeet. Näiden selvittäminen ja yhteensovittaminen on ollut linjausten laadinnassa keskeinen tavoite.

Perinteistä poiketen tienpidon ns. kokonaisrahoitustarvetta ei tällä kertaa esitetty. Edellisten pitkän aikavälin suunnitelmien tienpitoa ohjaavaa vaikutusta on vaikeuttanut se, että ne ovat perustuneet liian toiveikkaisiin arvioihin tienpidon rahoitustasosta. Nyt asiaa lähestyttiin toisin päin. On kuvattu tienpitoon kohdistuvia moninaisia odotuksia, tarkasteltu missä määrin niihin voidaan nykytasoisella rahoituksella vastata ja arvioitu mitkä odotukset jäävät toteutumatta. Linjausten pohjana oleva rahoitustaso 4,4 miljardia mk/v ei siten ole arvio rahoituksen kokonaistarpeesta vaan suunnitelman lähtökohdaksi valittu nykyinen (vuoden 1998 toteutunut) rahoitustaso. Yhteiskunnallista keskustelua tulisikin nyt käydä siitä, missä määrin nykyisellä rahoitustasolla aikaansaavat tienpidon vaikutukset vastaavat yhteiskunnan ja käyttäjäryhmien tavoitteita, tarpeita ja odotuksia.

Laajaa vuorovaikutusta laadintaprosessin aikana

Noin puolentoista vuoden mittaisen laadintaprosessin aikana käytiin laajaa ja monivaiheista vuoropuhelua sekä oman hallinnonalan eri tahojen (tiepiirit, liikenneministeriö, ratahallintokeskus) että valtakunnallisten ja alueellisten yhteistyötahojen kanssa. Vuoropuhelulla haluttiin sekä lisätä suunnitteluprosessin

avoimuutta yleisesti että selvittää eri tahojen liikennejärjestelmän kehittämiseen ja tienpitoon kohdistuvia tarpeita ja odotuksia mahdollisimman tasapainoisten linjausten löytämiseksi.

Keskeisiä linjauksia

Tienpito tukee koko liikennejärjestelmän toimivuutta

Tavoitteena on koko liikennejärjestelmän kannalta tarkoituksenmukainen, taloudellinen ja tehokas tienpito. Tienpidossa otetaan nykyistä tasapuolisemmin huomioon erilaisten käyttäjäryhmien tarpeet. Toimivissa matka- ja kuljetusketjuissa liikennemuodot tukevat toisiaan.

Liikenneturvallisuudella ja ympäristövaikutuksilla suuri painoarvo

Tienpito tukee valtakunnallisia tavoitteita ja periaatteita liikenneturvallisuuden parantamiseksi ja tieliikenteen ympäristöhaittojen vähentämiseksi.

Teiden päivittäisen hoidon taso ja kunnon säilyminen turvataan

Teiden päivittäinen liikennekelpoisuus turvataan. Hoidossa säilytetään nykyiset toiminta-linjat. Päälystetyn tieverkon rakenteellisen kunnon heikkeneminen py-säytetään, mikä edellyttää nykyistä enemmän teiden rakennetta parantavia toimia.

Lisääntyvää huomiota kaupunkiseuduille

Tienpidon investoinnit lisääntyvät kasvavilla kaupunkiseuduilla. Ongelmallisimmat autoliikennettä ruuhkauttavat pullonkaulat poistetaan. Nykyistä enemmän toteutetaan jalankulkua, pyöräilyä ja joukkoliikennettä edistäviä toimenpiteitä. Kaupunkiseutujen liikennejärjestelmän suunnittelussa avainasemassa on toimijoiden välinen hyvä yhteistyö.

Pääteillä painopiste siirtyy kaksikaistaisten tiejaksojen parantamiseen

Pääteillä painopiste siirtyy kaksikaistaisten päätiejaksojen parantamiseen samalla kun moottoriteiden rakentamisen tarve vähenee. Tärkeimpien pääteiden toimivuus pyritään turvaamaan. Tiejaksoja parannetaan osin vaiheittain, jolloin ensin keskitytään vaikutuksiltaan tehokkaisiin toimenpiteisiin.

Seutu- ja yhdysteiden kehittäminen on vähäistä

Seutu- ja yhdysteillä keskitytään lähinnä välttämättömiin peruskorjauksiin ja liikenneturvallisuutta parantaviin järjestelyihin. Sorateiden määrä säilyy nykyisellä tasolla. Kelirikon aiheuttamaa haittaa vähennetään, mutta kelirikkoa ei kokonaan saada poistetuksi

Tienpidon rahoituksen painotukset muuttuvat

Uudet linjaukset muuttavat myös tienpidon rahoituksen jakautumista tuotteittain ja seuduittain tulevina vuosina. Kasvaville kaupunkiseuduille kohdistuu entistä enemmän rahoitusta ja vastaavasti pääteiden rahoitusosuus jonkin verran pienee nykyisestä. Tienpidon vuosittaisen rahoituksen jakautuminen tuotteille sekä vertailuvuonna 1998 että tarkastelukaudella keskimäärin on esitetty oheisessa taulukossa.

<i>Tienpidon tuote</i>	Toteutunut 1998 Mmk/v	2001–2015 Mmk/v
Hoito	1 200	1 300
Ylläpito ja peruskorjaukset	770	950
Pääteiden runkoverkon investoinnit	700	390
- moottoritiet	530	190
- yhteysvälit	170	200
Muut päätieverkon investoinnit	45	60
Lahdentien jälkirahoitus	10	100
Kaupunkiseutujen ja taajamien investoinnit	380	400
- suuret yli 20 000 asukasta	345	360
- pienet alle 20 000 asukasta	35	40
Muut tienpidon Investoinnit	405	470
- alemman tieverkon toimet	110	60
- muut erilliset toimet	20	60
- erilliset liikenneturvallisuus toimet	75	75
- erilliset ympäristöhaittojen vähentävät toimet	35	40
- erilliset jalankulkua, pyöräilyä ja joukkoliikennettä tukevat toimet	120	200
- lossit silloiksi -ohjelma	45	35
Liikenteen hallinta	20	50
Suunnittelu	140	140
Maa-alueiden hankinta	160	160
Hallinto ja T&K-toiminta	560	420
YHTEENSÄ	4,4 mrd. mk/v	4,4 mrd. mk/v

Taulukko 1. Tienpidon tuotteiden keskimääräinen vuosittainen rahoitus tarkastelukaudella.

Tienpidon vuosittaisen rahoituksen taso saattaa hyvinkin poiketa lähtökohtana olleesta 4,4 miljardista markasta suuntaan tai toiseen. Myös tienpidon kustannustaso voi vaihdella. Tällöin jousto kohdistuu ensisijaisesti laajennus- ja uusin-vestointeihin, koska tieverkon päivittäisen liikennekelpoisuuden ja liikenneturvallisuuden turvaaminen on etusijalla. Rahoitustason noustessa voidaan vastaavasti tehdä suunniteltua enemmän liikenteen oloja ja liikenneympäristöä parantavia investointeja.

Linjausten vaikutuksista

Nykyiseen rahoitustasoon perustuvilla tienpidon linjauksilla voidaan vain osittain vastata eri tahojen odotuksiin. Esimerkiksi pääteiden kehittämiseen kohdistuu maakunnissa huomattavasti enemmän odotuksia, kuin mihin tienpidon linjauksilla voidaan vastata. Päätieverkon liikenneolot säilyvät kuitenkin kohtuullisen sujuvina ja elinkeinoelämän kuljetusten toimintavarmuus pääteillä voidaan säilyttää nykytasolla.

Maaseudun vähäliikenteisen alemman tieverkon hoidon tasoa ei voida parantaa tai sorateitä päällystää odotuksia vastaavasti. Nykyisentasoiset päivittäiset liikenneolot ylläpidetään, mutta kehittämistoimet ovat vähäiset.

Suurilla kaupunkiseuduilla arvioidaan henkilö- ja tavaraliikenteen sujuvuuden toimenpiteistä huolimatta huononevan nykyisestä. Autoliikenne jonoutuu edelleen työmatka- ja viikonloppuliikenteessä. Sen sijaan joukkoliikenteen, kävelyn ja pyöräilyn olojen arvioidaan hieman paranevan. Kaupunkiseuduilla eri toimijoiden yhteistyöllä on ratkaiseva merkitys. Yksin tienpidon toimenpiteillä ei liikkumisen ongelmia voida ratkaista – suuremmallakaan rahoitustasolla.

Liikenneturvallisuus paranee uusilla linjauksilla nykyisentasoisesti. Merkittäväksi ongelmaksi jäävät pääteiden kohtaamisonnettomuudet, joihin ei paljonkaan voida vaikuttaa huolimatta siitä, että niiden poistamiseksi jatkuvasti kehitetään uusia ratkaisuja. Linjausten mukaiset yleisiin teihin kohdistuvat toimenpiteet ovat kuitenkin asetettujen tavoitteiden kannalta riittämättömät.

Pohjavesien suojelua ja meluhaittojen vähentämistä koskevat linjaukset ovat liikenneministeriön ympäristön toimintalinjojen mukaisia. Tieliikenteen hiilidioksidipäästöihin maaseudulla linjauksilla ei ole sanottavaa vaikutusta, koska liikenteen olot pysyvät kutakuinkin nykyisen kaltaisina. Hiilidioksidipäästöjen vähentämisessä suurilla kaupunkiseuduilla tehtävät ratkaisut ovatkin keskeisessä asemassa. Luonnon monimuotoisuuteen ja luonnonvarojen käyttöön vaikuttavia uusia tieyhteyksiä ja laajoja tienparantamishankkeita toteutetaan nykyistä vähemmän.

Mitä seuraavaksi?

Tienpidon alueelliset linjaukset

Valtakunnallisten linjausten pohjalta tiepiirit ovat parhaillaan laatimassa tarkempia, alueellisesti painotettuja tienpidon linjauksia vuorovaikutuksessa alueellisten yhteistyötahojen kanssa. Niissä pyritään erityisesti ottamaan huomioon alueiden olojen ja käyttäjien tarpeiden erilaisuus.

Pääteiden kehittämisen toimintalinjat

Tienpidon linjausten 2015 mukaisesti keskeisten pääteiden eli ns. runkoverkon laatutasoa parannetaan valtakunnallisesti yhtenäisin periaattein. Tavoitteena on turvata eri puolilla maata tasalaatuiset, uusiin linjauksiin perustuvat liikenneolot. Vastikään on Tielaitoksen keskushallinnon ja tiepiirien yhteistyönä käynnistynyt työ pääteiden kehittämisen toimintalinjojen laatimiseksi, jossa pääpaino on runkoverkon tarkastelussa. Tavoitteena on luoda päätieverkon kehittämisen yleiset, uusiin linjauksiin perustuvat yleisperiaatteet, analysoida runkoverkon kehittämistarpeet yhteysväleittäin sekä muodostaa realistinen ja priorisoitu kehittämisohjelma rahoitussuunnitelmiseen. Työn on määrä valmistua vuoden 2001 aikana.

Kaupunkiseutujen kehittämishankkeiden priorisointi

Kaupunkiseutujen liikennejärjestelmäsuunnitelmat sisältävät paljon enemmän yleisiin teihin kohdistuvia toimenpideodotuksia, kuin mitä näyttäisi olevan mahdollista toteuttaa. Analogisesti päätieverkkotarkastelun kanssa on tarve muodostaa myös liikennejärjestelmäsuunnitelmissa esitetyistä Tielaitoksen vastuulle

kuuluvista toimenpiteistä koko maan kattava realistinen, priorisoitu kehittämis-ohjelma yhdessä muiden suunnittelun osapuolten kanssa. Työ on tarkoitus käynnistää kuluvan syksyn aikana.

Tienpidon ohjauksen kehittäminen

Työ uusien linjausten mukaisten arvojen, periaatteiden ja painotusten ”jalkauttamiseksi” tienpitoa ohjaavaan viisivuotiseen toiminta- ja taloussuunnitelmaan ja edelleen näkyväksi tienpidoksi on vasta alkamassa. Liikenneministeriössä valmisteltu liikennejärjestelmätason strateginen asiakirja ’Kohti älykästä ja kestävää liikkuvuutta’ sekä ’Tienpidon linjaukset 2015’ muodostavat hyvän pohjan tienpidon ohjausjärjestelmän kehittämiseksi.

Yhteystiedot:

Juha Sammallahti, dipl.ins.

Tielaitos, keskushallinto

Puh. 0204 44 2092

S-posti: juha.sammallahti@tiehallinto.fi

